

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych

Denys Palamarchuk

Nr albumu 398530

**Znaczenie Ukrainy w stosunkach między Rosją
i Unią Europejską w latach 2013-2020**

Praca licencjacka

na kierunku stosunki międzynarodowe

Praca wykonana pod kierunkiem
doktor Anny Solarz
Katedra Studiów Regionalnych i Globalnych
WNPiSM UW

Warszawa, czerwiec 2022

Streszczenie:

W pracy ukazana została dynamika rozwoju stosunków między Rosją i Unią Europejską od lat 90. XX wieku do końca drugiej dekady XXI wieku. Opisane zostały wszystkie „wzrosty i upadki” we wzajemnych relacjach. Pierwszy rozdział poświęcony został początkom współpracy Rosji i Unii Europejskiej oraz ich rozwojowi do wybuchu konfliktu na Ukrainie w latach 2013-2014. Drugi rozdział jest poświęcony Ukrainie i jej sytuacji w latach 2013-2014; omówiono przyczyny aneksji półwyspu Krym i rosyjskiej agresji na terytorium Ukrainy. Ostatni podrozdział został poświęcony katastrofie lotu MH17 „Malaysia Airlines”, w której głównymi podejrzanymi o jej spowodowanie zostali żołnierze rosyjscy, co spowodowało dodatkowo kryzys w relacjach z państwami europejskimi. Trzeci rozdział dotyczy reakcji społeczności międzynarodowej na konflikt na Ukrainie w latach 2013-2014 oraz działań Rosji w latach 2013-2020 i jej prób znalezienia nowych partnerów i sojuszników na wschodzie w obliczu pogorszenia stosunków z UE.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, Ukraina, Rosja, stosunki międzynarodowe, wojna na Donbasie

Tytuł po angielsku: The importance of Ukraine in the relations between Russia and the European Union in 2013-2020

Wstęp.....	3
Rozdział I	
Stosunki Federacji Rosyjskiej i Unii Europejskiej przed pierwszym etapem agresji rosyjskiej w 2014 roku.....	6
1.1 Pierwsze próby współpracy między Rosją i Unią Europejską w latach 90. XX wieku.....	6
1.2 Przyczyny osłabienia rozwoju relacji rosyjsko-unijnych.....	11
1.3 Ożywienie współpracy w latach 2009-2013.....	14
Rozdział II	
Sytuacja na Ukrainie w latach 2013-2014.....	18
2.1 „Euromajdan”	18
2.2 Przyczyny rosyjskiej aneksji Krymu i rozpoczęcia konfliktu na wschodzie Ukrainy.....	21
2.3 Katastrofa lotu „Malaysia Airlines”, spory i reakcja społeczności międzynarodowej i mediów na sytuację na Ukrainie.....	26
Rozdział III	
Stosunki między Rosją i Unią Europejską po 2014 roku.....	31
3.1 Reakcja na inwazję rosyjską na Ukrainie w 2014 roku ze strony społeczności międzynarodowej.....	31
3.2 Sankcje ze strony Unii Europejskiej.....	39
3.3 Poszukiwanie nowych partnerów dla Rosji na wschodzie i utrzymywanie relacji w Europie.....	46
Zakończenie.....	51
Bibliografia.....	53

Wstęp

Po rozpadzie ZSRR w 1991 r. Rosja i powstała wkrótce potem Unia Europejska próbowały nawiązać dobre stosunki wzajemne. Bruksela chciała wpłynąć na ustrój polityczny Rosji i zbliżyć go bardziej do europejskiego, natomiast Moskwa próbowała wyjść z kryzysu i wzmocnić stan swojej gospodarki. W latach 90. XX wieku możemy zaobserwować intensywny rozwój stosunków rosyjsko-unijnych, o czym świadczyły podpisane umowy i porozumienia. Jednak tak jak to jest zazwyczaj we wszystkich stosunkach między podmiotami międzynarodowymi, również w relacjach Rosji i Unii były rozbieżności, a nawet kryzysy. Jednak zawsze udawało się znaleźć kompromis i obie strony porozumiewały się. Duża liczba państw członkowskich UE była wśród największych partnerów gospodarczych Federacji Rosyjskiej (FR). Jednak w latach 2013-2014 miały miejsce wydarzenia, które doprowadziły do najpoważniejszego kryzysu w dotychczasowych stosunkach rosyjsko-unijnych. W tamtym czasie ów kryzys wydawał się być bardzo poważny, ale późniejsza inwazja Rosji w 2022 roku dowiodła, że nie był on jednak najpoważniejszy. Głównym powodem trudności w relacjach Rosji z UE wydaje się być Ukraina. Najważniejszym celem pracy będzie wyjaśnienie tego, czy sytuacja na Ukrainie po pierwszej inwazji rosyjskiej w 2014 roku wpłynęła na relacje rosyjsko-unijne, a jeśli tak, to jak znacząca była rola Ukrainy w stosunkach dwóch tytułowych podmiotów. Praca obejmuje wydarzenia, które miały miejsce przed drugą inwazją Rosji na terytorium Ukrainy w 2022 roku. Czyli dotyczy sytuacji wokół pierwszego etapu agresji rosyjskiej w 2014 roku, jego genezy i następstw, ale przed 2022 r.

Federacja Rosyjska zawsze uważała sąsiednie, wschodnioeuropejskie państwa za swoją strefę wpływów. W taką perspektywę wpisywała się również Ukraina. Z jednej strony Rosja próbowała wzmocnić stosunki z Unią Europejską, z drugiej strony nie chciała dopuścić do rozszerzenia wpływów Brukseli w sąsiednich państwach. Podczas procesu rozszerzenia Unii, a także NATO na Wschód Moskwa wyrażała swoje niezadowolenie z zachodzących zmian, co negatywnie odbiło się na relacjach z UE. Taka sama sytuacja wynikła później podczas powstania Partnerstwa Wschodniego. W skład Partnerstwa wchodziły państwa, które w mniejszym czy większym stopniu znajdowały się pod rosyjskim wpływem. Ta sytuacja pogorszyła stosunki Federacji Rosyjskiej i Unii. Jeżeli w tych dwóch wymienionych sytuacjach Moskwę powstrzymywała jednak obawa przed całkowitym popsuciem stosunków z Unią Europejską i jej członkami, to w przypadku Ukrainy dla Rosji priorytetem okazało się pozostawienie tego państwa pod swoim wpływem. Dla takiego celu Rosja gotowa była poświęcić nowobudowane, dobre

stosunków z Zachodem, a zwłaszcza z Unią Europejską. Jak wiadomo, Ukraina w okresie od uzyskania swojej niepodległości miała system polityczny mocno związany z Federacją Rosyjską, nie mówiąc nawet o wcześniejszych etapach swojej historii, kiedy była wręcz jedną z republik radzieckich. Jednym z przykładów takiego powiązania może być współpraca energetyczna między tymi państwami. Współpraca energetyczna dawała duże korzyści w pierwszej kolejności stronie rosyjskiej. Dlatego dla Moskwy oddanie Ukrainy w strefę wpływów unijnych było niedopuszczalne. Pytaniem, które warto przy tej okazji zadać to czy jednak warto było psuć polepszające się stopniowo stosunki z Unią Europejską, żeby utrzymać w swoim zasięgu ukierunkowaną na Zachód Ukrainę?

Temat pracy wybrałem, ponieważ wydarzenia na Ukrainie i dalsze relacje Federacji Rosyjskiej ze społeczeństwem zachodnim są głośno dyskutowanym zagadnieniem w stosunkach międzynarodowych i mają istotny wpływ na przyszłość tej części świata. W mojej pracy dla zobrazowania wydarzeń w relacjach wzajemnych w okresie 2013-2020 sięgnę do genezy tych stosunków w okresie od powstania Unii Europejskiej i Federacji Rosyjskiej. W pierwszym rozdziale opisany zostanie rozwój, najważniejsze porozumienia oraz cała historia tych stosunków do wydarzeń na Ukrainie 2013-2014. Drugi rozdział będzie poświęcony Ukrainie i jej relacjom z Rosją i Unią Europejską. Zaś w trzecim rozdziale będą pokazane skutki tych wydarzeń ukraińskich oraz stanowisko świata zachodniego wobec konfliktu na Ukrainie. Rozważania zostały zatrzymane na roku 2020, kiedy to FR jeszcze nie rozpoczęła drugiego etapu inwazji na terytorium Ukrainy w 2022 roku.

Swoją pracę pisałem głównie opierając się na artykułach naukowych, również wykorzystałem dokumenty, artykuły w różnych językach. Jedną z najważniejszych książek w oparciu, o którą pisałem pracę była książka „Stosunki Rosji z Unią Europejską” napisana pod redakcją Stanisława Bielenia i Konstantina Chudoleja. Najtrudniejszym przy pisaniu pracy było wybranie najważniejszych momentów, które najlepiej opisałyby stosunki Rosji i Unii Europejskiej, a także wyjaśnienie, w jakim stanie znajdowały się relacje rosyjsko-unijne w końcu 2020 roku. Znalezienie odpowiedzi na ostatnie pytanie będzie jednym z celów mojej pracy. Jednak najważniejszym pozostaje pytanie czy warto było „psuć” stosunki Rosji z Unią Europejską, żeby utrzymać w swoim zasięgu ukierunkowaną na Zachód Ukrainę. Do początku 2022 roku i przed rozpoczęciem obecnej wojny na terytorium Ukrainy relacje rosyjsko-unijne nie zmieniały się radykalnie biorąc pod uwagę początek konfliktu ukraińskiego i lata 2013-2020. Co pół roku Unia Europejska przedłużała sankcje nałożone na Rosję albo wprowadzała nowe. Moim zdaniem Federacja Rosyjska z pewnością radziła sobie na arenie międzynarodowej, dzięki swoim partnerom z Azji i Europy oraz swoim zasobom gospodarczym. Jedynie po inwazji w 2022 roku

sytuacja nieco zmieniła się, nałożono więcej sankcji, nawet kiedy działania wojenne skończą się na terytorium Ukrainy ma minąć kilkadziesiąt lat, żeby relacje powojenne między Rosją i Unią Europejską zostały znormalizowane.

Rozdział I

Stosunki Federacji Rosyjskiej i Unii Europejskiej przed pierwszym etapem agresji rosyjskiej w 2014 roku

1.1 Pierwsze próby współpracy między Rosją i Unią Europejską w latach 90. XX wieku

Rozpad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich postawił przed Unią Europejską szereg wyzwań dotyczących formułowania jej polityki wobec Federacji Rosyjskiej i całego obszaru dawnego bloku sowieckiego. Z punktu widzenia współpracy Rosji z międzynarodowymi organizacjami pojawiły się następujące możliwości: kontynuowanie i rozszerzanie współpracy z Unią Europejską; pogłębianie integracji w ramach współpracy z państwami Azji i Pacyfiku; rozwijanie procesów integracyjnych na obszarze poradzieckim; ewentualne połączenie wszystkich trzech kierunków. Należy też wskazać, że współpraca z państwami, które kiedyś wchodziły w skład Związku Socjalistycznych Republik Rad była i jest dla Rosji priorytetem.

Federacja Rosyjska i Unia Europejska rozpoczęły współpracę, wychodząc z założenia, że odpowiada to zmieniającym się społeczno-politycznym, gospodarczym i kulturowym potrzebom obu stron, a także wynika z logiki rozwoju sytuacji międzynarodowej w Europie¹. Pierwsze próby nawiązania współpracy między Federacją Rosyjską i Unią Europejską zostały podjęte dość szybko. Dwa lata po rozpadzie ZSRR, 9 grudnia 1993 roku, w Brukseli oba podmioty podpisały Wspólną Deklarację o Partnerstwie i Współpracy. Dokument ten zobowiązywał strony do intensyfikacji dwustronnych spotkań oraz współdziałania w celu rozwiązywania problemów i konfliktów globalnych. W dokumencie podkreślono możliwość decydowania Moskwy w kwestii budowania nowych instytucji demokratycznych². Podstawą partnerstwa powinno zatem być trzymanie się praw człowieka oraz zasad demokracji. Zwrócono uwagę też, że rozszerzenie Unii Europejskiej na wschód Europy będzie korzystnie wpływać zarówno na Unię, jak i na Rosję.

¹ J. Starzyk-Sulejewska, *Udział Rosji w procesach partnerstwa, dialogu politycznego i budowania wspólnego bezpieczeństwa z Unią Europejską*, (w:) S. Bieleń i K. Chudoliej (red.), *Stosunki Rosji z Unią Europejską*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 118.

² Совместная политическая Декларация о партнерстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Европейским Союзом, <http://docs.cntd.ru/document/1900789> [data dostępu 01.05.2020].

Ponadto Unia Europejska zapewniła o podjęciu działań, które pozwolą na otwarcie swojego rynku na eksport rosyjskich usług i towarów oraz objęciu go preferencyjnym systemem³.

Następnym, bardziej rozwiniętym oraz obowiązującym do czasów współczesnych, porozumieniem było podpisane 24 czerwca 1994 roku Porozumienie o partnerstwie i współpracy, które było podstawą prawną stosunków między Unią a Rosją⁴. Należy zauważyć, że ten dokument nie przewidywał możliwości w przyszłości akcesji Federacji Rosyjskiej do Unii Europejskiej. Składał się z preambuły, 112 artykułów, dziesięciu załączników, dwóch protokołów oraz kilku jednostronnych i wspólnych deklaracji⁵. W dokumencie zawarto ogólnikowe cele oraz zasady normujące relacje między stronami, scharakteryzowano ramy instytucjonalne stałego dialogu ekonomicznego i politycznego, a ponadto kierunki współpracy w konkretnych dziedzinach⁶. Podstawowymi celami porozumienia były: zinstytucjonalizowanie politycznego dialogu między stronami, pomoc w wymianie handlowej oraz skoordynowania relacji ekonomicznych, wspierających stabilny wzrost gospodarczy Unii i Federacji Rosyjskiej, rozwój rosyjskiej gospodarki, rozwój demokracji w Rosji, wzmocnienie ekonomicznych i politycznych swobód, rozwój nauki i techniki, finansów, spraw społecznych, ekologii i kultury, a także ułatwienie budowy między stronami strefy wolnego handlu⁷.

Skutecznej realizacji powyższych założeń miały służyć regularne spotkania przedstawicieli obu stron, w tym: raz do roku spotkania na szczeblu ministerialnym w ramach Rady Współpracy, dwa razy do roku spotkania prezydenta Federacji Rosyjskiej z przewodniczącym Komisji Europejskiej i przewodniczącym Rady Unii Europejskiej, dwa razy do roku spotkania na szczeblu wyższych urzędników państwowych. W założeniu układ miał pełnić ważną funkcję w integracji Rosji z gospodarką europejską oraz potwierdzić i umocnić szczególną wartość relacji Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską. Jednak później okazało się, że pogłębienie stosunków gospodarczych nie jest tak łatwe, jak przewidziano. Przykładem może być

³ Ibidem.

⁴ Agreement on partnership and cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21997A1128\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21997A1128(01)) [data dostępu 01.05.2020].

⁵ Ibidem.

⁶ W. Stankiewicz, *Stosunki partnerskie Unii Europejskiej i Rosji*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2008, s. 149.

⁷ Agreement on partnership and cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21997A1128\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21997A1128(01)) [data dostępu 01.05.2020].

nirozpoczęta debata o utworzeniu strefy wolnego handlu - jednego z głównych celów porozumienia⁸.

Spośród spotkań na szczycie w latach 1998-1999, najważniejsze znaczenie miało spotkanie helsińskie, które odbyło się 22 października 1999 roku. Zostały wtedy omówione podstawowe założenia wspólnej strategii Unii Europejskiej wobec Federacji Rosyjskiej oraz została przedstawiona rosyjska strategia wobec Unii⁹. Pierwsza strategia wynikała z konieczności znalezienia nowych rozstrzygnięć we wzajemnych relacjach, które były wynikiem oczekiwanego poszerzania NATO na wschód oraz kryzysu rosyjskiego z 1998 roku.

W strategii unijnej były wskazane ogólne ramy politycznego dialogu z Rosją. Według Unii, Strategia stanowiła unikalną szansę dla rozwoju Federacji Rosyjskiej, której jednak wykorzystanie było zależne wyłącznie od Rosjan. We wstępie do dokumentu napisano, że tylko dzięki zacieśnieniu relacji Unii Europejskiej z Rosją mogą zostać odnalezione odpowiedzi na wyzwania, przed jakimi stała Europa. Rosja i jej przyszłość jest priorytetowym elementem dla przyszłości Europy i stanowi ważny interes Unii Europejskiej. Unia zobowiązywała się do udzielenia pomocy Moskwie tak w kwestii stworzenia instytucji państwa, jak również instytucji funkcjonujących w sferze gospodarki¹⁰. Głównym celem wszystkich porozumień i strategii Unii wobec Federacji Rosyjskiej było zagwarantowanie bezpieczeństwa i stabilności w Europie oraz na świecie dzięki współpracy. Jak podkreślono we wspólnej strategii, podstawę stosunków między Unią Europejską i Rosją stanowiło nadal Porozumienie o partnerstwie i współpracy, na podstawie którego przewidziano stopniowe integrowanie Federacji Rosyjskiej z różnego rodzaju instytucjami europejskimi i tworzenie niezbędnych warunków dla budowy strefy wolnego handlu między stronami¹¹. Głównym organem, odpowiedzialnym za realizację strategii była Rada Unii Europejskiej, ale także Komisja Unii odgrywała rolę w realizacji tych celów¹². Podsumowując, można powiedzieć, że strategia unijna była zbiorem zasad, którymi kierowały się obie strony w działalności politycznej czy gospodarczej.

⁸ N. Adamczyk, *Układ o Partnerstwie i Współpracy UE i Rosji w kontekście Transatlantyckiego partnerstwa w handlu i inwestycjach*, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/23059/ADAMCZYK_Uklad_o_partnerstwie_i_wspolpracy_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y [data dostępu 01.05.2020].

⁹ EU - Russia Joint Statement, <https://www.bits.de/EURA/Helsinki.html> [data dostępu 01.05.2020].

¹⁰ Common Strategy of the European Union on Russia, European Council, Cologne, 3 and 4 June 1999, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38943c06-7e5d-4ca3-acc3-c5154bd9c04e/language-en> [data dostępu 01.05.2020].

¹¹ J. Starzyk-Sulejewska, *Udział Rosji...*, op. cit., s. 122.

¹² Common Strategy of the European Union on Russia, op. cit.

Drugim dokumentem, przyjętym w 1999 roku była *Strategia rozwoju stosunków Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską*¹³. Przyjęta była na lata 2000-2010. W dokumencie Rosja kreśliła swoje plany dotyczące Unii na następne dziesięć lat. Wśród działań na arenie międzynarodowej Moskwa stawiała na pierwszym miejscu współpracę z Unią Europejską. Strategia była ukierunkowana na budowę oraz pogłębianie stosunków z Brukselą tak na poziomie europejskim, jak i na poziomie światowym. Zwrócono w niej również uwagę na sposób rozwiązywania regionalnych konfliktów, co miało odbywać się bez użycia siły i z poszanowaniem prawa międzynarodowego¹⁴.

Również do głównych zadań Strategii rozwoju stosunków Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską należy dodać współpracę w sferze finansowej, rozwój inwestycji i wymiany handlowej, a także współpracy w dziedzinie ochrony własności intelektualnej, techniki i nauki oraz w sferze jądrowej¹⁵. Zgodnie z założeniami strategii średniookresowej za pomocą takiej współpracy z Unią Europejską Rosja chciała umocnić swoją pozycję jako głównego państwa na obszarze WNP. Podkreślono, że partnerstwo między Unią i Rosją będzie odbywało się bez oficjalnego ubiegania się przez Federację Rosyjską o członkostwo w Unii i bez otrzymania statusu „członka stowarzyszeniowego”. Rosja pominęła w strategii kwestie związane z demokratyzacją wewnętrznego systemu w związku ze współpracą z Unią. Zatwierdzona strategia 2000-2010 wyznaczyła generalnie ten sam kierunek i sformułowała podobne cele co wspólna strategia Unii Europejskiej wobec Federacji Rosyjskiej. Za główne cele Strategii rozwoju stosunków Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską można z pewnością uznać wzmocnienie międzynarodowej pozycji i prestiżu Rosji, ale na pewno nie demokratyzację oraz przekształcenie systemu politycznego na podobny do państw unijnych¹⁶.

Z początkiem XXI wieku Moskwa i Bruksela kontynuowały i rozszerzały swoją współpracę. Na szczycie w Paryżu, 30 października 2000 roku, przyjęto deklarację o pogłębieniu dialogu i współpracy w sprawach polityki i bezpieczeństwa oraz o umocnieniu dialogu energetycznego¹⁷. W maju 2001 roku na kolejnym szczycie Rosja-UE w Moskwie zapadła decyzja o rozpoczęciu prac nad powołaniem wspólnej przestrzeni gospodarczej¹⁸.

¹³ Strategia rozwoju stosunków Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską, <http://docs.cntd.ru/document/901773061> [data dostępu 01.05.2020].

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ EU/Russia Summit Joint Declaration, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_00_1239 [data dostępu 02.05.2020].

¹⁸ RUSSIA - EUROPEAN UNION - SUMMIT (Moscow, 17 May 2001) Joint Statement, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_01_189 [data dostępu 02.05.2020].

Kolejny szczyt, który miał istotne znaczenie odbył się w maju 2003 roku w Sankt-Petersburgu. Zdecydowano wtedy, że strony podejmą działania na rzecz stworzenia wspólnych przestrzeni, a wśród nich wspólnej przestrzeni bezpieczeństwa zewnętrznego¹⁹. Unia Europejska i Rosja postanowiły współpracować w zakresie reagowania kryzysowego, rozszerzać współdziałanie na arenie międzynarodowej w regionach przyległych, współpracować na rzecz walki z terroryzmem, a także pracować nad rozbrojeniem i nierozprzestrzenianiem broni jądrowej²⁰. Pojawił się również pomysł stworzenia czterech przestrzeni: wspólna europejska przestrzeń gospodarcza; wspólna przestrzeń bezpieczeństwa zewnętrznego; wspólna przestrzeń badań i edukacji oraz wspólna przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości²¹.

Na szczycie w listopadzie 2003 roku w Rzymie była omówiona i przyjęta koncepcja Wspólnej Europejskiej Przestrzeni Gospodarczej²². Celem WEPG było skupianie się na znoszeniu przeszkód oraz tworzeniu nowych możliwości w zasadniczych dziedzinach aktywności gospodarczej. W perspektywie WEPG zakładała szeroką integrację Federacji Rosyjskiej z Unią i była traktowana jako początek drogi do wspólnej przestrzeni gospodarczej²³. W dziedzinie bezpieczeństwa przykładem współpracy Unii Europejskiej i Rosji było przyjęcie 17 grudnia 1999 roku przez Radę UE wspólnego działania w sprawie wspólnego programu z Federacją Rosyjską, dotyczącego rozbrojenia broni masowego rażenia. Jednym z elementów przyjętego programu było udzielenie pomocy Rosji w likwidacji określonych rodzajów broni. Również wspólne działanie przewidywało kooperację w zakresie likwidacji niebezpiecznych materiałów, ich transportu i właściwego składowania²⁴.

Jak widać, najważniejszymi w relacjach rosyjsko-unijnych okazały się szczyty, podczas których były przyjmowane najważniejsze decyzje. Natomiast podstawą prawną stosunków i wszystkich decyzji było Porozumienie o Partnerstwie i Współpracy, a także obie wspomniane Strategie.

¹⁹EA-RUSSIA SUMMIT, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/75969.pdf [data dostępu 02.05.2020].

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² EU/Russia Summit, Rome, 6 November, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_03_1496 [data dostępu 02.05.2020].

²³ Ibidem.

²⁴ Council Joint Action of 17 December 1999 establishing a European Union Cooperation Programme for Non-proliferation and Disarmament in the Russian Federation, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31999E0878> [data dostępu 03.05.2020].

1.2 Przyczyny osłabienia rozwoju relacji rosyjsko-unijnych

Najważniejszym problemem we wzajemnych stosunkach między Federacją Rosyjską i Unią Europejską są kwestie demokratyzacji życia społecznego i politycznego w Rosji, w tym kwestie dotyczące przestrzegania praw człowieka i wolności obywatelskich²⁵. Jednak polityka UE w tym kierunku była kategoryczna, zdaniem Unii, Federacja Rosyjska miała powoli, ale stabilnie demokratyzować ten wymiar relacji społecznych.

Problemy we wzajemnych stosunkach rosyjsko-unijnych były zauważalne już podczas pierwszej wojny czeczeńskiej w latach 1994-1996. Wtedy już zostało podpisane Porozumienie o partnerstwie i współpracy. Unia Europejska wezwała stronę rosyjską do zaprzestania działań wojennych oraz rozwiązania konfliktu drogą dyplomatyczną. Powodem takiej reakcji Brukseli był brak przestrzegania reguł demokratycznych i podstawowych zasad prawa humanitarnego ze strony rosyjskiej. Do drugiego kryzysu między Rosją i Unią doszło podczas drugiej wojny czeczeńskiej w okresie między grudniem 1999 roku i majem 2000 roku. Zdaniem Unii, Federacja Rosyjska działała bardzo agresywnie, wykorzystując ciężką artylerię. Unia zastosowała sankcje²⁶. W wyniku wpuszczenia przedstawicieli europejskich organizacji humanitarnych na teren Czeczenii oraz zakończenia ataków rosyjskich doszło do poprawy stosunków między UE i Rosją²⁷.

Następny kryzys w relacjach rosyjsko-unijnych nastąpił w październiku 2002 roku. UE krytykowała rosyjski sposób zdecydowanej reakcji na zamach terrorystyczny na teatr na Dubrowce²⁸. Moskwa natomiast uważała krytykę Unii za nieusprawiedliwioną. Także niezadowolenie Rosji wzbudziła tolerancja Danii wobec czeczeńskich separatystów. W wyniku kryzysu prezydencja duńska zgodziła się na przeniesienie szczytu Rosja-UE z Kopenhagi do Brukseli²⁹. Kolejny kryzys też dotyczył Czeczenii. We wrześniu 2004 roku Federacja Rosyjska i prezydencja holenderska UE podniosły obustronne zarzuty z powodu rosyjskiego rozwiązania kryzysu z zakładnikami w szkole w Biesłanie³⁰. Zdaniem prezydencji holenderskiej UE rozwiązanie kryzysu było niewłaściwe. Natomiast Rosja skrytykowała prezydencję holenderską

²⁵ J. Starzyk-Sulejewska, *Udział Rosji...*, op. cit., s. 138.

²⁶ M. Menkiszak, *Rosja wobec Unii Europejskiej: kryzys "strategicznego partnerstwa"*, "Prace Ośrodka Studiów Wschodnich" nr 22, Warszawa 2006, s. 10.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Atak terrorystyczny na moskiewski teatr na Dubrowce przeprowadzony w dniach 23-26 października 2002 roku przez czeczeńskich terrorystów.

²⁹ M. Menkiszak, *Rosja wobec...*, op. cit.

³⁰ Atak terrorystyczny na szkołę w Biesłanie na terytorium Osetii Północnej w Rosji 1 września 2004 roku.

za przesadzoną, jej zdaniem, reakcję. Skutkiem kryzysu było odłożenie szczytu Rosja-Unia Europejska w Hadze o dwa tygodnie³¹.

Jednym z najważniejszych wydarzeń, które wpłynęło na relacje rosyjsko-unijne był proces rozszerzenia Unii na wschód. We wspomnianej wcześniej *Strategii rozwoju stosunków Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską* rozszerzenie Unii było bardzo ważnym zagadnieniem. Miały być przy nim uwzględnione interesy Rosji. Szczególne zaniepokojenie Moskwy budził status Obwodu Kaliningradzkiego po wstąpieniu do Unii Polski i Litwy. Najbardziej Rosję niepokoiły możliwe utrudnienia w tranzycie rosyjskich towarów z Kaliningradu, pogorszenia warunków handlu z państwami Europy Środkowo-Wschodniej, które wstąpiły do Unii Europejskiej oraz sytuacja mniejszości rosyjskiej na Łotwie i w Estonii. Kraje tej części Starego Kontynentu mają znaczenie strategiczne dla Rosji, ponieważ przez te nie płynęło do Europy Zachodniej około 40% rosyjskiego gazu i ropy naftowej³². 1 maja 2004 roku po wstąpieniu do Unii państw Europy Środkowo-Wschodniej było dostrzeżono jaki wpływ miało rozszerzenie. Wprowadzenie wiz utrudniły kontakty nie tylko Rosjanom, ale i innym narodom. Ponieważ do rozszerzenia Unii obywatele Federacji Rosyjskiej miały łatwiejsze warunki dla otrzymania wiz w państwa objęte rozszerzeniem. Z drugiej strony po jednym przekroczeniu granicy Rosja miała dostęp do całej strefy unijnej.

Jeszcze do rozszerzenia Unii na początku 2004 roku Federacja Rosyjska odmówiła objęcia nowych członków Unii zasadami Porozumienia o partnerstwie i współpracy do czasu uwzględniania przez UE jej postulatów, argumentując to wielkimi stratami gospodarczymi. Rosja chciała, żeby warunki współpracy gospodarczej z nowymi państwami Unii zostały takie same jakimi byli do rozszerzenia. Po intensywnych negocjacjach strony uzgodniły wspólne oświadczenie, w którym Rosja podpisała protokół o objęciu nowych członków Unii Porozumieniem o partnerstwie i współpracy. W czerwcu 2004 roku po rozszerzeniu Unii Rosja odmówiła honorowania narodowych certyfikatów weterynaryjnych na mięso z państw UE (w większej mierze nowych państw członkowskich). Moskwa chciała wprowadzenia jednolitych certyfikatów unijnych. Jednak pod presją Unii Europejskiej Rosja przeprowadziła procedurę certyfikacyjną zakładów mięsnych i wstrzymała wprowadzenie sankcji³³.

Bezpośrednim problemem dla Unii stał się stosunek Federacji Rosyjskiej do nowych krajów członkowskich UE. Zobaczywszy reakcje krajów członkowskich Unii na sytuacji na Ukrainie w 2004 roku i w Gruzji w 2008 roku, Rosja podzieliła państwa na dwie grupy. Pierwsza

³¹ M. Menkiszak, *Rosja wobec...*, op. cit., s. 10-11.

³² W. Stankiewicz, *Stosunki partnerskie...*, op. cit., s. 162.

³³ M. Menkiszak, *Rosja wobec...*, op. cit., s. 10-11.

grupa realizowała pragmatyczną politykę wobec Federacji Rosyjskiej (Czechy, Słowacja, Słowenia, Węgry). Druga - była bardziej negatywnie nastawiona do polityki rosyjskiej (Polska, Estonia, Litwa oraz Łotwa). Polska i Litwa były krytyczne wobec reakcji Rosji na sytuację na Ukrainie i w Gruzji, co budziło niezadowolenie Moskwy. W przypadku pozostałych państw bałtyckich Rosja domagała się przede wszystkim przyjęcia przez Unię Europejską współodpowiedzialności za zapewnienie praw mniejszościom narodowym, głównie mniejszości rosyjskiej. Dążyła także do zapewnienia tym grupom ludności prawa swobodnego przemieszczania się po terenie Unii³⁴. Również po rozszerzeniu Unii wystąpił problem z jednolitością polityki państw unijnych wobec Federacji Rosyjskiej. Mimo utrzymywania stosunków rosyjsko-unijnych, Rosja miała bardzo dobre kontakty na poziomie dwustronnym, zwłaszcza bezpośrednio z Niemcami i Francją, a także z Wielką Brytanią i Włochami. Była głównym partnerem wschodnim tych państw i dzięki tym kontaktom miała wpływ na stosunki z Unią Europejską. Skutkiem takiej polityki były rozłamy w realizacji polityki wschodniej Unii.

Kolejnym kryzysem w relacjach rosyjsko-unijnych był kryzys ukraiński. W listopadzie-grudniu 2004 roku na Ukrainie odbyła się seria protestów i wydarzeń politycznych spowodowanych sfałszowaniem wyborów prezydenckich. Skutkiem protestów było powołanie nowego rządu z nowym premierem oraz nowego prezydenta Wiktora Juszczenko. Federacja Rosyjska i Unia Europejska różnie odniosły się do zmiany rządu na Ukrainie. Strona rosyjska wspierała dotychczasowy rząd, który był oskarżony w sfałszowaniu wyborów, natomiast Unia Europejska poparła siły demokratycznej opozycji i broniła zasad demokracji. Szczyt Rosja-UE w Hadze 25 listopada 2004 roku był w większej mierze poświęcony sytuacji na Ukrainie. Przedstawiciele Rosji krytykowali stronę zachodnią za wsparcie opozycji. Stopniowo emocje obu stron opadły. Jednak nadal część rosyjskiej opinii publicznej uważa, że działania Unii były skierowane przeciwko Federacji Rosyjskiej³⁵.

Oceniając okres współpracy Rosji i Unii Europejskiej zaczynając od podpisania Porozumienia o partnerstwie i współpracy i do 2005 roku trzeba zauważyć, że strony najprawdopodobniej wzajemnie rozczarowały się współpracą wzajemną. Zdaniem Federacji Rosyjskiej stosunki powinny były wzmocnić jej pozycję mocarstwową i pomóc wyjść z kryzysu lat dziewięćdziesiątych. Ze strony Unii Europejskiej celem stosunków rosyjsko-unijnych było przekształcenie i polepszenie płaszczyzny politycznej, społecznej oraz gospodarczej w celu niedopuszczania destabilizacji w sąsiednim regionie. Sytuacji kryzysowe, które wynikły w stosunkach rosyjsko-unijnych pokazały, że strony mają różne podejścia i różne poglądy na te czy

³⁴ J. Starzyk-Sulejewska, *Udział Rosji...*, op. cit., s. 143.

³⁵ M. Menkiszak, *Rosja wobec...*, op. cit., s. 11.

inne sprawy. Ewidentnie było widać, że najlepszym rozwiązaniem w tej sytuacji będzie nadanie ponownego sensu stosunkom, przeformułowanie celów i podpisanie nowego porozumienia, które odpowiadałoby potencjałowi obu stron.

1.3 Ożywienie współpracy 2009-2013

W kolejnych latach dostrzegana była wola ponownego nawiązania partnerstwa między Unią Europejską i Federacją Rosyjską. Jednak kolejny kryzys znów zahamował ten proces. Był to konflikt zbrojny między Rosją i Gruzją, który miał miejsce w sierpniu 2008 roku.

Już 7 sierpnia 2008 roku UE podjęła decyzję o zaangażowaniu operacyjnym w celu wspierania wysiłków na rzecz pokojowego rozwiązania konfliktu. 12 sierpnia 2008 roku prezydenci Federacji Rosyjskiej i Francji uzgodnili sześciopunktowy plan zakończenia wojny. Plan zawierał następujące punkty: zobowiązania do niestosowania siły, trwałe zakończenie wszystkich działań wojennych, zapewnienie swobodnego dostępu do pomocy humanitarnej, powrót sił zbrojnych Gruzji do stałych miejsc dyslokacji, wycofanie wojsk rosyjskich na linię sprzed rozpoczęcia działań wojennych, rozpoczęcie międzynarodowej dyskusji o statusie Osetii Południowej i Abchazji oraz sposobach zapewnienia im bezpieczeństwa³⁶. 8 września odbyło się spotkanie prezydentów Francji i Federacji Rosyjskiej, podczas którego ustalono, że siły rosyjskie wycofają się z Gruzji do 10 października 2008 roku, zaś Unia Europejska będzie mogła wprowadzić co najmniej 200 obserwatorów w region konfliktu³⁷.

Pozycję Unii w tym regionie osłabiał fakt, że Rosja formalnie wspierała niepodległość Osetii Południowej i Abchazji oraz ich militaryzację. Wskutek zależności obu terytoriów od tego wsparcia rozpoczął się faktyczny proces ich inkorporacji do Federacji Rosyjskiej. Ponadto w obu regionach były rozbudowane rosyjskie instalacje militarne, w których stacjonowało około 7 tysięcy żołnierzy rosyjskich³⁸.

Rok później w 2009 roku powstało tzw. Partnerstwo Wschodnie. Polegało ono na pogłębieniu więzi politycznych i integracji gospodarczej Unii Europejskiej z 6 partnerskimi krajami Europy Wschodniej i Zakaukazia: Ukrainy, Białorusi, Mołdawii, Gruzji, Azerbejdżanu i

³⁶Background: Six-point peace plan for the Georgia-Russia conflict, <https://reliefweb.int/report/georgia/background-six-point-peace-plan-georgia-russia-conflict> [data dostępu 24.05.2020].

³⁷ The EU Monitoring Mission in Georgia, https://www.eumm.eu/en/about_eumm [data dostępu 25.05.2020].

³⁸ D. Jankowski, *Strategiczne partnerstwo Unii Europejskiej i Rosji w polityce bezpieczeństwa: szanse, przeszkody i stan obecny*, "Bezpieczeństwo narodowe", 2012, nr 21, s. 59-60.

Armenii. Wspomniany wyżej konflikt w Gruzji był jedną z przyczyn powstania partnerstwa³⁹. Jak wiadomo, Federacja Rosyjska uważała region państw „Partnerstwa Wschodniego” za swoją strefę wpływów i negatywnie odniosła się do powstania tegoż „partnerstwa”. Prezydent Rosji, Dmitrij Miedwiediew, uznał szczyt szefów państw i rządów UE w Pradze, który odbył się 7 maja 2009 roku, podczas którego była podpisana Deklaracja Partnerstwa Wschodniego, za antyrosyjski. Podczas kolejnego spotkania na najwyższym szczeblu Unia Europejska - Rosja 22 maja 2009 roku w Chabarowsku, Miedwiediew wyraził opinię, że Partnerstwo Wschodnie jest partnerstwem przeciwko Federacji Rosyjskiej⁴⁰. Moskwa uważała, że w ten sposób Unia rozszerza strefę swoich wpływów.

Szansą na ożywienie współpracy dwustronnej między Unią Europejską i Rosją stało się ogłoszenie przez prezydenta FR Miedwiediewa w listopadzie 2009 roku. W tym głowa państwa przedstawiła projekt reform politycznych i społeczno-gospodarczych, które miały doprowadzić do modernizacji państwa. Zdaniem Brukseli, unowocześnienie miało polegać na budowie prawa i demokracji. Reakcją na to wydarzenie ze strony Unii Europejskiej była propozycja porozumienia politycznego, określonego jako Partnerstwo dla modernizacji. Parlament europejski przyjął podjętą na szczycie UE-Federacja Rosyjska w Rostowie nad Donem 1 czerwca 2010 roku decyzję o oficjalnym rozpoczęciu programu tego partnerstwa⁴¹. Celem nowej inicjatywy było zwiększenie współpracy w ramach czterech wspólnych przestrzeni. Program zawierał ważne dla Rosji i Unii priorytety takie jak: wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw, ulepszenie transportu, pogłębianie współpracy gospodarczo-handlowej, nasilenie współpracy w dziedzinie innowacyjności, badań, rozwoju i przestrzeni kosmicznej, zapewnienie skutecznego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz nasilenie walki z korupcją oraz promowanie więzi międzyludzkich i nasilanie dialogu ze społeczeństwem obywatelskim⁴². Również Unia ogłosiła ponowne wsparcie procesu przystąpienia Federacji Rosyjskiej do Światowej Organizacji Handlu oraz wezwała Moskwę do podjęcia niezbędnych kroków, aby usunąć ostatnie przeszkody w procesie akcesyjnym⁴³. Podczas szczytu była też omówiona kwestia ruchu bezwizowego między

³⁹ Partnerstwo Wschodnie, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/> [data dostępu 25.05.2020].

⁴⁰ Miedwiediew: *Partnerstwo Wschodnie nie może być partnerstwem przeciwko Rosji*, <https://www.wprost.pl/162037/miedwiediew-partnerstwo-wschodnie-nie-moze-byc-partnerstwem-przeciwko-rosji.html> [data dostępu 25.05.2020].

⁴¹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie wyników szczytu UE-Rosja, który odbył się w Rostowie nad Donem w dniu 31 maja i 1 czerwca 2010 r., <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2F%2FEP%2F%2FTEXT%20MOTION%20B7-2010-0296%200%20DOC%20XML%20V0%2F%2FPL> [data dostępu 27.05.2020].

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

Rosją i Unią Europejską. Ruch bezwizowy był określony jako cele długoterminowy w stosunkach rosyjsko-unijnych. Parlament Europejski poruszył kwestie przygotowania listy wspólnych kroków mających na celu wprowadzenia ruchu bezwizowego⁴⁴.

Program modernizacji był wcześniej projektem niemiecko-rosyjskim, realizowanym w 2008 roku. Projekt był zainicjowany przez niemieckiego szefa MSZ, Franka-Waltera Steinmeiera, i miał podobne do programu modernizacji UE cele. Miał także przynieść szandarowe projekty dużym niemieckim firmom oraz wpłynąć na zwiększenie ich aktywności na rosyjskim rynku. Jednak ten projekt nie spełnił oczekiwań ani strony rosyjskiej, ani strony niemieckiej⁴⁵. Także unijne *Partnerstwo dla modernizacji* nie przyniosło oczekiwanych efektów i nie nadało większej dynamiki stosunkom między Rosją a Unią Europejską.

Jednak w 2011 roku nastąpiło kilka ważnych wydarzeń, które ożywiły współpracę Rosji i Unii. Jednym z takich impulsów było podpisanie polsko-rosyjskiej umowy o zasadach małego ruchu granicznego. 14 grudnia 2011 roku podczas roboczej wizyty w Rosji minister spraw zagranicznych Polski, Radosław Sikorski, podpisał z ministrem spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej, Siergiejem Ławrowem, *Umowę o zasadach małego ruchu granicznego*. Porozumienie określało zasady wzajemnych podróży mieszkańców strefy przygranicznej państw-stron. Mały ruch przygraniczny oznaczał wielokrotne przekraczanie polsko-rosyjskiej granicy przez mieszkańców strefy przygranicznej jednego państwa w celu przebywania w strefie przygranicznej drugiego państwa w celu podtrzymywania więzi rodzinnych, społecznych, kulturalnych oraz uzasadnionych kontaktów ekonomicznych⁴⁶. Umowa miała umożliwić lepsze kontakty między Rosjanami i Polakami i przynieść pozytywne efekty gospodarcze. Podpisane porozumienie nie tylko polepszyło stosunki polsko-rosyjskie, a też sprzyjało rozwojowi stosunków między Federacją Rosyjską i Unią Europejską.

Drugim ważnym sygnałem, który sprzyjał dalszemu zacieśnieniu strategicznego partnerstwa Brukseli i Moskwy było zakończenie rozmów dotyczących akcesji Federacji Rosyjskiej do Światowej Organizacji Handlu. 10 listopada 2011 roku grupa robocza przyjęła raport końcowy zawierający warunki członkostwa Rosji. Wejście Rosji do WTO miało doprowadzić do stworzenia stabilnych i przewidywalnych warunków potrzebnych dla prowadzenia wymiany handlowej, do wzrostu poziomowi unijnego bezpieczeństwa, zwiększania

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ J. Gotkowska, *Niemiecko-rosyjskie Partnerstwo dla modernizacji - poniżej dużych oczekiwań RFN i Rosji*, "BEST", nr 25 (143), Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2010, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-07-21/niemiecko-rosyjskie-partnerstwo-dla-modernizacji-ponizej-duzych> [data dostępu 27.05.2020].

⁴⁶ *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Federacji Rosyjskiej o zasadach małego ruchu granicznego*, <http://eurobalt.org.pl/media/pliki/2.pdf> [data dostępu 27.05.2020].

handlu między stronami oraz do zwiększenia poziomu inwestycji⁴⁷. Także były nadzieje, że dzięki akcesji PKB Rosji wzrośnie. Dawało to też możliwość stronie rosyjskiej wzmocnienia swojej pozycji w organizacjach międzynarodowych i pozwoliło na podjęcie kroków zmierzających do podpisania nowego Porozumienia o partnerstwie i współpracy⁴⁸. Należy dodać, że przyjęcie raportu końcowego było bardzo ważnym i jednym z niewielu kroków w ciągu niemal 15 lat, zbliżających Federację Rosyjską do członkostwa w WTO. 21 lipca 2012 prezydent Rosji Władimir Putin ratyfikował protokół o wstąpieniu do Światowej Organizacji Handlu. Rosyjska gospodarka była jedyną dużą gospodarką, która pozostawała poza organizacją, co zmniejszało prestiż państwa na arenie międzynarodowej. Warto podkreślić, że Rosja w dużej mierze traktowała negocjacje akcesyjne do Światowej Organizacji Handlu jako instrument polityczny. Przedłużała w ciągu kilku ostatnich lat proces akcesyjny, żeby politykę protekcyjną wykorzystywać w stosunkach zagranicznych⁴⁹.

Poczynając od 2010 roku tak Federacja Rosyjska, jak również i Unia Europejska próbowały zdynamizować swoje stosunki. Do 2013 roku Moskwa i Bruksela organizowały regularnie wspólne szczyty, które nie przyniosły istotnych rozwiązań w sprawie nowej umowy o partnerstwie i współpracy⁵⁰. Były próby, które nie przyniosły oczekiwanego efektu (Program dla modernizacji), jednak były też wydarzenia, które istotnie poruszyli zwolnione w ciągu ostatnich lat relacji między stronami (umowa o zasadach małego ruchu granicznego oraz zakończenie rozmów dotyczących akcesji Rosji do WTO).

⁴⁷ D. Jankowski, *Strategiczne partnerstwo...*, op. cit., s. 55.

⁴⁸ Ibidem, s. 56.

⁴⁹ I. Wiśniewska, *Rosja członkiem WTO*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, Warszawa 2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-07-25/rosja-czlonkiem-wto> [data dostępu 28.05.2020].

⁵⁰ P. Pięta, *Stosunki Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską po 2013 roku. Chwilowa stagnacja czy permanentny kryzys?*, „Political Dialogues” 2017, nr 22, s. 131.

Rozdział II

Sytuacja na Ukrainie w latach 2013-2014

2.1 „Euromajdan”

„Euromajdan” jest bardzo znaczącym wydarzeniem w historii Ukrainy, szczególnie najnowszej. Właśnie od „Euromajdanu” rozpoczął się szereg wydarzeń, które doprowadziły do sytuacji jaką mieliśmy do 2022 roku, do tego jakie stanowisko miała Unia Europejska wobec Rosji i jakie stosunki miała Unia Europejska z Ukrainą. „Euromajdan” na początku był protestem wobec ukraińskiej władzy. Celem protestu było obalenie skorumpowanej elity i dążenie do podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską w jak najbliższym terminie. Dążeniem rewolucji było zatem osiągnięcie lepszych stosunków z Unią Europejską i dalsza integracja Ukrainy z Europą. Jeszcze w listopadzie 2013 roku wszyscy na Ukrainie myśleli, że umowa stowarzyszeniowa z Unią Europejską jest głównym celem i priorytetem tamtejszej władzy. Decyzja o niepodpisaniu umowy na spotkaniu w Wilnie w dniach 28-29 listopada 2013 roku była wynikiem stanowiska prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza, który twierdził, że jej podpisanie może zaszkodzić narodowym interesom Ukrainy. Jego intencją było dodanie Rosji jako strony zainteresowanej do porozumienia. Ludzi poczuł się oszukani, gdyż myśleli, że władze nie odmówią podpisania umowy.

Początkowo to był pokojowy protest, żeby wymóc obranie „zachodniej drogi”. Sytuacja zmieniła się pod koniec listopada 2013 r., gdy oddziały Berkutu, wyspecjalizowanej jednostki milicji ukraińskiej, zorganizowały szturm na protestujących, w większości studentów. Było to pierwsze z wielu interwencji siłowych. Nie wiadomo kto wydał rozkaz, ale od tej pory rozpoczął się już prawdziwy „Euromajdan”. Przyczyną szturmów i pobicia, według słów przedstawicieli władzy, było to, że na miejscu protestów miała stanąć świąteczna choinka i lodowisko⁵¹. Jednak ten atak zmusił ludzi do pozostania na Majdanie przez dużo dłuższy czas.

Zmienił się także nastrój konfliktu. Jeżeli do tego czasu to był pokojowy protest i jedynym postulatem było powrót do kierunku w stronę Unii Europejskiej, to po użyciu siły dodano do tego

⁵¹ Силовики “утилізують” Євромайдан заради новорічної ялинки і ковзанки
https://ipress.ua/news/yeuromaydan_pryberut_zarady_novorichnoi_yalynky_i_katka_33764.html [data dostępu 02.02.2020].

jeszcze żądanie odejścia władzy. Do stycznia władza próbowała szturmować majdan, a protestujący bronili się. Każdy szturm Berkutu powodował jeszcze większy napływ ludzi do stolicy. Na „Euromajdanie” byli członkowie partii opozycyjnych, studenci, osoby zmęczone korupcją i nepotyzmem władzy, Tatarzy krymscy. 14 grudnia władza organizowała wiec zwolenników prezydenta Wiktora Janukowycza, na którym zebrało się około 40 tys. osób. 15 grudnia na Majdanie protestowało około 100 tys. osób⁵². 16 stycznia Rada Najwyższa przyjęła „ustawy dyktatorskie”, czyli zbiór ustaw, mających na celu ograniczenie wolności słowa i zgromadzeń, a przede wszystkim zaostrezenie odpowiedzialności karnej za udział w demonstracjach niezgodnych z tymi ustawami⁵³. Protesty zaczęły narastać w innych miejscach po całej Ukrainie. 22 stycznia przyniósł pierwsze śmiertelne ofiary. Obie strony obrzucały się koktajlami mołotowa. Także ze strony władzy były wykorzystane tak zwane „tituszkii” czyli ludzie, którym płacono, żeby przyjeżdżali do stolicy i wspierali władzę. 28 stycznia premier Ukrainy, Mykoła Azarow, podał się do dymisji⁵⁴.

W tym czasie w rosyjskich mediach mówiono, że Euromajdan jest zdominowany przez faszystów, banderowców i nazistów⁵⁵. 18 lutego na Majdanie zaczęły się prawdziwe walki, które trwały przez kilka dni. Według danych ministerstwa zdrowia Ukrainy, podczas walk 18-21 lutego zginęło około 75 osób⁵⁶. Berkut wykorzystywał do szturmu nawet transportery opancerzone⁵⁷. Prezydent Rosji, Władimir Putin, publicznie wyrażał zaniepokojenie w związku z sytuacją w Kijowie. Także Barack Obama przyznał, że jest bardzo zaniepokojony tymi wydarzeniami. Unia Europejska wysłała swoich przedstawicieli do stolicy Ukrainy na spotkania, które trwały 20-21 lutego. Pierwsze, z opozycją, odbyło się 20 lutego po południu. Po tym spotkaniu Unia Europejska wprowadziła pakiet sankcji personalnych, zawierających zakazy wizowe i zamrożenia aktywów zagranicznych⁵⁸. Drugie odbyło się z rządem Janukowycza. Rano 21 lutego, po całonocnych rozmowach ustalono ograniczenie praw prezydenta do tych z konstytucji z 2004 roku, stworzenie

⁵² W. Konończuk, *Władza i opozycja na Ukrainie wciąż daleko od porozumienia*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, 18.12.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-12-18/wladza-i-opozycja-na-ukrainie-wciaz-daleko-od-porozumienia> [data dostępu 02.02.2020].

⁵³ *Какие статьи Конституции нарушили депутаты ВР и Янукович, одоблив новые законы*, Интерфакс-Украина, <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kakie-stati-konstitucii-narushili-deputaty-vr-i-janukovich-odobr-224503/> [data dostępu 02.02.2020].

⁵⁴ *Ambasador Ukrainy: Dymisja Azarowa sukcesem ukraińskiego narodu*, 28.01.2014, <https://poland.mfa.gov.ua/news/1929-ambasador-ukrainy-dymisya-azarowa-sukcesem-narodu-ukrainskiego> [data dostępu 02.02.2020].

⁵⁵ *На Евромайдане в Киеве не просто националисты стоят, а откровенные нацисты: мнения*, 23.01.2014, <https://iarex.ru/interviews/44745.html> [data dostępu 03.02.2020].

⁵⁶ https://lb.ua/society/2014/02/21/256392_minzdrav_podtverdil_77_smertey_1821.html [data dostępu 03.02.2020].

⁵⁷ *Majdan spowity dymem i łuną pożarów. Czekają na kolejny atak milicji*, <https://tvn24.pl/swiat/majdan-spowity-dymem-i-luna-pozarow-czekaja-na-kolejny-atak-milicji-ra399496-3350348> [data dostępu 03.02.2020].

⁵⁸ *USA gotowe do poszerzenia sankcji. Biden oczekuje „wycofania sił”*, <https://tvn24.pl/usa-gotowe-do-poszerzenia-sankcji-biden-oczekuje-wycofania-sil,400182,s.html?h=1c2d> [data dostępu 04.02.2020].

nowego rządu w ciągu 10 dni a także wcześniejsze wybory prezydenckie, które miałyby się odbyć do grudnia 2014⁵⁹. Propozycja ta została przyjęta przez opozycję. Następnie podczas obrad parlamentu opozycja zażądała dymisji Wiktora Janukowycza. Po podpisaniu porozumienia prezydent Ukrainy opuścił swoją rezydencję z kilkoma współpracownikami i wyjechał w nieznanym kierunku. 28 lutego Wiktor Janukowycz ukazał się publicznie podczas konferencji prasowej w Rostowie nad Donem w Rosji. Na tej konferencji stwierdził, że odsunięty od władzy był nielegalnie i nadal jest prezydentem Ukrainy⁶⁰. Fakt, że Janukowycz uciekł do Rosji był kolejnym potwierdzeniem tego, że rząd rosyjski miał wpływ na ukraińskiego prezydenta, a sprzeciw Rosji był decydujący podczas podpisania umowy stowarzyszeniowej w Wilnie.

Skutkiem rewolucji na Ukrainie było powołanie nowego rządu ukraińskiego na czele z pełniącym obowiązki prezydenta Ołeksandrem Turczynowem. W swoim orędziu do narodu stwierdził, że Ukraina wraca na drogę proeuropejską, a z Rosją będzie rozwijała stosunki jedynie sąsiedzkie⁶¹. Także pełniący obowiązki ministra finansów Ukrainy, Jurij Kołobow, poprosił o pomoc finansową Unii Europejskiej. Rzecznik Komisji Europejskiej Olivier Bailly oświadczył, że Unia Europejska jest gotowa udzielić wsparcia Ukrainie pod warunkiem reform; pomoc finansową ogłosił również premier Polski, Donald Tusk, który stwierdził, że jego kraj jest gotowy udzielić kilku miliardów dolarów pożyczki pod warunkiem, że na Ukrainie zostanie powołany stabilny rząd oraz zostaną określone konkretne cele, na które miałyby zostać przeznaczone te pieniądze⁶². Natomiast rosyjski premier ds. rozwoju gospodarczego, Aleksiej Uljukajew, zagroził podniesieniem ceł importowych, jeśli Ukraina podpisze umowę stowarzyszeniową z Unią Europejską⁶³. Było zrozumiałe, że Rosja nie jest zadowolona z tego co się stało na Ukrainie.

24 marca odbyło się spotkanie ministrów spraw zagranicznych Rosji i Ukrainy. Na tym spotkaniu Siergiej Ławrow powiedział, że najlepszym rozwiązaniem konfliktu będzie federalizacja Ukrainy, gdzie każdy region będzie mógł sam wybierać sobie władze, gubernatorów i określać ustawodawstwo. Ukraiński premier Arsenij Jaceniuk ostro zareagował na taką

⁵⁹ Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine, Kyiv, 21 February 2014, <http://www.msz.gov.pl/resource/1c430b04-742e-4e3f-83be-a675d3ba2d7d:JCR> [data dostępu 05.02.2020].

⁶⁰ *Биктор Янукович дали вважає себе президентом*, https://www.bbc.com/ukrainian/mobile/politics/2014/02/140228_yanukovych_presser_ms.shtml [data dostępu 06.02.2020].

⁶¹ *Ołeksandr Turczynow za dialogiem z Rosją, za integracją europejską Ukrainy*, 23.02.2014, <https://wiadomosci.wp.pl/oleksandr-turczynow-za-dialogiem-z-rosja-za-integracja-europejska-ukrainy-6031324662252161a> [data dostępu 06.02.2020].

⁶² K. Berenda, M. Zaborowska, *Tusk: Polska gotowa finansowo wesprzeć Ukrainę*, <https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-ukraina/fakty/news-tusk-polska-gotowa-finansowo-wesprzec-ukraine,nId,1111415> [data dostępu 15.02.2020].

⁶³ *Rosyjski minister grozi Ukrainie podwyżką ceł. Jeśli podpisze umowę z Unią*, <https://tvn24.pl/biznes/najnowsze/rosyjski-minister-grozi-ukrainie-podwyzka-cel-jesli-podpisze-umowe-z-unia-ra401571-4439162> [data dostępu 15.02.2020].

propozycję, sugerując Federacji Rosyjskiej uznanie języka ukraińskiego za drugi państwowy w Rosji⁶⁴. Zaraz też po zakończeniu Euromajdanu rząd rosyjski uważał, że to najlepszy czas dla rozpoczęcia zbrojnych działań i aneksji Krymu, kiedy Ukraina jest jeszcze osłabiona po zmianie władzy.

2.2 Przyczyny rosyjskiej aneksji Krymu i rozpoczęcia konfliktu na wschodzie Ukrainy

Po ucieczce Wiktora Janukowycza na Krymie w różnych miastach rozpoczęły się demonstracje przeciwko nowemu rządowi ukraińskiemu. W Sewastopolu i Kerczu z budynków rządowych zostały zdjęte ukraińskie flagi⁶⁵. Ciekawym faktem było to, że w Sewastopolu bazę miała rosyjska flota, która była od razu postawiona w stan podwyższonej bojowej gotowości w związku z desygnowaniem na stanowisko ministra spraw wewnętrznych Arsena Awakowa, który mógł doprowadzić do zerwania ukraińsko-rosyjskiego porozumienia w sprawie stacjonowania rosyjskich wojsk na Krymie⁶⁶. 26 lutego 2014 do Jałty zaczęli przybywać rosyjscy żołnierze. W Symferopolu odbywały się dwie demonstracje, jedna popierająca stronę ukraińską, w której w większej mierze uczestniczyły krymski Tatarzy, a druga - popierająca Rosję i przyłączenie Krymu do Federacji Rosyjskiej. Według ankiety prowadzonej jeszcze pół roku wcześniej większość ludności opowiadała się za przyłączeniem do Rosji. Jak wiadomo, większość mieszkańców Krymu to Rosjanie. Jeżeli do tych wszystkich faktów dodać zmianę władzy i niestabilną sytuację polityczną na Ukrainie to mamy idealny moment dla aneksji Krymu, który wykorzystała Rosja.

Rosyjscy żołnierze zaczęli po kolei opanowywać różne obiekty, takie jak budynki rządu czy wojskowe lotniska. Władze w Moskwie tłumaczyły swoje działania tym, że jest to „obrona rosyjskich obywateli na półwyspie” i zapewniali, że nikt nie ma zamiaru używać siły. Tymczasem jednak 1 marca Rada Federacji Rosyjskiej wydała zgodę na użycie sił zbrojnych na terytorium Ukrainy⁶⁷. I znowu przyczyną takiej decyzji była obrona rosyjskich obywateli, jednak przed kim,

⁶⁴ P. Pogorzelski, *Jaceniuk: mamy dla Rosji ciekawe propozycje*, <https://fakty.interia.pl/raporty/raport-zamieszki-na-ukrainie/aktualnosci/news-jaceniuk-mamy-dla-rosji-ciekawe-propozycje,nId,1402756> [data dotępu 15.02.2020].

⁶⁵ T. Szeląg, *Na Krymie wywieszono rosyjską flagę*, <http://archive.is/20140226132030/http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/na-krymie-wywieszono-rosyjska-flage/62f90> [data dotępu 15.02.2020].

⁶⁶ „*Niezawisimaja Gazieta*”: *podwyższono gotowość Floty Czarnomorskiej*, <https://wiadomosci.wp.pl/niezawisimaja-gazieta-podwyzszono-gotowosc-floty-czarnomorskiej-6078982409450113a> [data dostępu 15.02.2020].

⁶⁷ *Ukraińskie wojska postawione w stan gotowości bojowej*, <https://tvn24.pl/swiat/ukrainskie-wojska-postawione-w-stan-gotowosci-bojowej-ra403293-3352613> [data dostępu 16.02.2020].

nie wiadomo. Strona ukraińska uważała, że jeśli wysunie swoje siły zbrojne nie do granicy Krymu, a bezpośrednio na półwysep to będzie to idealnym powodem dla dalszych i jeszcze bardziej radykalnych działań ze strony rosyjskiej, co w perspektywie mogło doprowadzić do realnej wojny. Priorytetem władzy ukraińskiej w tym czasie była obrona granic wschodnich, gdyż już zaczęła się pojawiać informacja o dużym zgromadzeniu wojsk rosyjskich przed Donbasem. Działania Rosji zostały zakwalifikowane jako złamanie przez nią postanowień memorandum budapeszteńskiego, podpisanego w grudniu 1994 roku, zgodnie z którym kraj ten razem z USA i Wielką Brytanią zobowiązał się gwarantować niepodległość i integralność terytorialną Ukrainy, a strona ukraińska zobowiązała się do przekazania strategicznej broni nuklearnej Rosji.

16 marca 2014 rozpoczęło się referendum dotyczące przyłączenia Krymu do Federacji Rosyjskiej. Jednak w niektórych miejscowościach zostało ono zbojkotowane przez ludność tatarską. Po ostatecznym podliczeniu głosów 17 marca 96,77% głosujących opowiedziało się za zjednoczeniem Krymu z Rosją⁶⁸. Trudno jednak uznać jego wynik za wiarygodny, gdyż było przeprowadzone pod groźbą użycia siły. Dlatego też nie uznawały go kraje zachodnie. Podczas głosowania nie było żadnych obserwatorów z ramienia ONZ, WNP, Unii Europejskiej czy OBWE. Ale nawet jeżeli jakaś liczba głosów była sfałszowana i tak wiadomo, że większość ludności na Krymie była za przyłączeniem do Rosji. Komitet Monitorujący Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w swoim raporcie uznał podaną przez władze krymskie kombinację 82-procentowej frekwencji i ponad 96% głosów za przyłączeniem do Rosji „za nieprzekonującą”. Ponadto przytoczył informację, że według rozmówców, z którymi kontaktowali się przedstawiciele Komitetu, frekwencja w referendum wyniosła 35-40%⁶⁹.

I ze strony ukraińskiej, i ze strony rosyjskiej była prowadzona wojna informacyjna. Media obu krajów ogłaszały różne fakty, odnoszące się do tego konfliktu. Rzecznik Kremla Dmitrij Pieskow w wywiadzie oświadczył, że ukraińscy żołnierze mogą dołączyć do armii rosyjskiej, ale ci którzy nie chcą tego zrobić muszą opuścić półwysep. W ukraińskich mediach było mówiono, że duża liczba osób opuszcza Krym i przeprowadza się na Ukrainę zachodnią⁷⁰. 21 marca prezydent Władimir Putin podpisał akty ratyfikacyjne traktatu o przyłączeniu Republiki Krymu

⁶⁸ *Обнародование результатов общекрымского референдума, состоявшегося в Автономной Республике Крым 16 марта 2014 года*, <https://www.rada.crimea.ua/referendum/resultaty> [data dostępu 20.02.2020].

⁶⁹ Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Strasbourg: Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2014, s. 17 [data dostępu 20.02.2020].

⁷⁰ *Prawie tysiąc osób uciekło z okupowanego przez Rosję Krymu*, <https://wiadomosci.wp.pl/prawie-tysiac-osob-ucieklo-z-okupowanego-przez-rosje-krymu-6031306641392257a> [data dostępu 20.02.2020].

do Federacji Rosyjskiej⁷¹. Już pod koniec marca wszystkie ukraińskie bazy wojskowe były pod kontrolą Rosji. A wszyscy żołnierze, które nie przeszli na stronę rosyjską wyjechali wraz z rodzinami. 15 kwietnia parlament ukraiński przyjął ustawę o terytoriach okupowanych i uznał za takie terytoria Autonomiczną Republikę Krymu, Sewastopol, przestrzeń powietrzną nad nimi oraz wody wewnętrzne i wody terytorialne wokół półwyspu⁷².

Dla strony rosyjskiej aneksja Krymu była sukcesem polityki wewnętrznej i propagandy, ale odbyło się to kosztem pozycji międzynarodowej państwa, która zdecydowanie nie przypominała tej sprzed wydarzeń na Ukrainie. Kreml poprzez aneksję Krymu wzmocnił swoją pozycję geopolityczną, jednak równocześnie przekazał obraz Federacji Rosyjskiej jako państwo gotowego bronić swoich interesów politycznych i międzynarodowych nawet siłą, z naruszeniem norm prawa międzynarodowego. Było to bardzo dalekie od stanowiska UE.

Od razu po aneksji Krymu zaczęły się protesty antymajdanu we wschodnich regionach Ukrainy. Nie udało się ich zdusić tylko w Doniecku i Ługańsku, gdzie były największe. Już na początku kwietnia separatyści zajęli wszystkie regiony w Donbasie i przejęli władzę. Wydawało się, że scenariusz będzie taki sam jak w przypadku Krymu. 13 kwietnia władze Ukrainy ogłosiły rozpoczęcie operacji antyterrorystycznej „ATO”⁷³. I był to właściwie początek otwartego konfliktu zbrojnego. Po rozpoczęciu walk zaczęły pojawiać się różne informacje na temat tego, że wśród prorosyjskich separatystów znajdowali się rosyjscy oficerowie i żołnierze. 27 kwietnia ogłoszono powstanie Ługańskiej Republiki Ludowej, a jej pierwszym przywódcą został Walerij Bołotow⁷⁴. 12 maja grupa separatystów na czele z Igorem Girkinem i Aleksandrem Zacharczenką ogłosiła suwerenność Donieckiej Republiki Ludowej⁷⁵. Zasadniczym problemem ukraińskiej armii w ten czas był fakt, iż wielu jej żołnierzy byli Rosjanami i w szeregach armii większość posługiwała się językiem rosyjskim. Dlatego nowy rząd ukraiński nie był na sto procent pewien swojej armii w konflikcie z Rosją. Część dowódców armii ukraińskiej w tym czasie była z Rosji. Z tego powodu na początku konfliktu z separatystami walczyła przeważnie ludność z proeuropejskiej, zachodniej części Ukrainy. 18 maja 2014 roku parlament Ługańskiej Republiki

⁷¹ Федеральный закон: О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d4cb13cb6fed5b3081.pdf> [data dostępu 20.02.2020].

⁷² Закон України про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> [data dostępu 21.02.2020].

⁷³ Указ Президента України про рішення ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України", <https://data.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> [data dostępu 25.02.2020].

⁷⁴ *Separatyści ogłosili powstanie "Ługańskiej Republiki Ludowej"*, <https://tvn24.pl/swiat/separatysci-oglosili-powstanie-luganskiej-republiki-ludowej-ra422619-3358757> [data dostępu 25.02.2020].

⁷⁵ *Донецькі сепаратисти попросились до Росії*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/12/7025131/> [data dostępu 25.02.2020].

Ludowej powołał władze i przyjął konstytucję. Na czele ŁRL stanął rosyjski dowódca wojskowy Walerij Bołotow⁷⁶.

W opinii większości ośrodków analitycznych wojna na Ukrainie do 2022 roku była wojną hybrydową⁷⁷. 3 lipca 2014 roku oficjalnie potwierdziło to NATO. 7 kwietnia 2014 roku ogłosiło ono, że nie będzie zapraszać do swojej kwatery głównej w Brukseli przedstawicieli Rosji⁷⁸. Ta sytuacja jest uważana za początek kryzysu w stosunkach między Rosją i NATO. Sekretarz stanu USA miał telefoniczną rozmowę z ministrem spraw zagranicznych Siergiejem Ławrowem. Zachodnie służby dyplomatyczne podały informacje uzyskane za pomocą zdjęć satelitarnych, że przy rosyjskiej granicy wschodniej z Ukrainą stacjonuje 35-40 tys. rosyjskich żołnierzy⁷⁹. W Nowym Jorku także odbywały się sesje Rady Bezpieczeństwa ONZ, na których Stany Zjednoczone zarzuciły Rosji „rozpowszechnianie fikcji” na temat sytuacji na Ukrainie oraz zażądały wyjaśnienia co do rozlokowania tysięcy wojsk przy granicy z tym krajem. Z kolei przedstawiciel Rosji, Witalij Czurkin, potępiał władze w Kijowie i wzywał je do „położenia kresu stosowaniu siły wobec narodu ukraińskiego” i zagroził zerwaniem rozmów, jeśli Ukraina uruchomi „operację antyterrorystyczną”⁸⁰. Po jej rozpoczęciu Władimir Putin oczekiwał od ONZ i społeczności międzynarodowej potępienia „niezgodnych wobec konstytucji działań Kijowa na wschodzie Ukrainy”⁸¹. Wobec tej sytuacji, NATO uzgodniło pakiet działań militarnych, polegający na wysłaniu do państw członkowskich (takich jak Polska) żołnierzy by wzmocnić obronę i czuć się bardziej bezpiecznie⁸².

17 kwietnia w Genewie szefowie dyplomacji Rosji, Stanów Zjednoczonych, Ukrainy i Unii Europejskiej przyjęli wspólną deklarację dotyczącą kryzysu na Ukrainie⁸³. Tak naprawdę

⁷⁶ *Separatyści tworzą władzę. Ich szef chce „wielkiego słowiańskiego państwa”*, <https://tvn24.pl/swiat/separatysci-tworza-wladze-ich-szef-chce-wielkiego-slowianskiego-panstwa-ra429975-3361318> [data dostępu 25.02.2020].

⁷⁷ T. Wójtowicz, *Konflikt zbrojny na Ukrainie jako przykład wojny hybrydowej*, https://www.researchgate.net/publication/323294781_Konflikt_zbrojny_na_Ukrainie_jako_przyklad_wojny_hybrydowej [data dostępu 25.02.2020].

⁷⁸ *W Doniecku jednostki specjalne odbijają siedzibę SBU. W Mikołajowie szturm*, <https://tvn24.pl/swiat/w-doniecku-jednostki-specjalne-odbijaja-siedzibe-sbu-w-mikolajowie-szturm-ra415890-3356655> [data dostępu 25.02.2020].

⁷⁹ *„Wracajcie do Rosji!”, „Putin ch**”. Separatyści cudem uniknęli samosądu*, <https://tvn24.pl/swiat/wracajcie-do-rosji-putin-chseparatysci-cudem-unikneli-samosadu-ra418047-3357966> [data dostępu 27.02.2020].

⁸⁰ *Putin rozmawiał z Obamą. Oskarżenia o rosyjską ingerencję na Ukrainie uważa za „bezpodstawne”*, <https://tvn24.pl/swiat/putin-rozmawial-z-obama-oskarzenia-o-rosyjska-ingerencje-na-ukrainie-uwaza-za-bezpodstawne-ra418244-3358128> [data dostępu 27.02.2020].

⁸¹ *Separatyści z Kramatorska w rękach sił ukraińskich*, <https://tvn24.pl/separatysci-z-kramatorska-w-rekach-sil-ukrainskich,418587,s.html?h=17b7> [data dostępu 27.02.2020].

⁸² *173. Brygada skończyła przenosiny na wschód. 150 Amerykanów w Estonii*, <https://tvn24.pl/swiat/173-brygada-skonczyla-przenosiny-na-wschod-150-amerykanow-w-estonii-ra422922-3358951> [data dostępu 27.02.2020].

⁸³ W. Konończuk, A. Wierzbowska-Miazga, *(Nie)porozumienie genewskie w sprawie Ukrainy*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, Warszawa 24.04.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-04-24/nie-porozumienie-genewskie-w-sprawie-ukrainy> [data dostępu 27.02.2020].

główną rolę przy jego podpisaniu odgrywali Siergiej Ławrow i John Kerry. Podpisując to porozumienie wszystkie strony godziły się na powstrzymanie przemocy oraz podejmowanie kroków na rzecz zakończenia konfliktu, jednak takie zobowiązania podejmowała tylko strona ukraińska. Dużo ekspertów i politologów określa to porozumienie jako „całkowity sukces rosyjskiej dyplomacji”. Treść porozumienia miała bardzo ogólny charakter i dawała możliwość Rosji do różnej, bardziej korzystnej dla siebie interpretacji⁸⁴. W ciągu lipca i sierpnia 2014 roku odbywały się różne rozmowy telefoniczne między przedstawicielami Ukrainy, Rosji, Unii Europejskiej, NATO; odbywały się także spotkania, jak na przykład dwa spotkania czterostronne w Berlinie ministrów spraw zagranicznych Rosji, Ukrainy, Francji i Niemiec. Które tak naprawdę do podjęcia jakichś konkretnych decyzji nie doprowadziły. I sytuacja na wschodzie Ukrainy została tak samo napięta.

Także 26 sierpnia 2014 roku w Mińsku odbyło się spotkanie przedstawicieli Ukrainy, Unii Europejskiej i Euroazjatyckiej Unii Celnej (Rosji, Kazachstanu i Białorusi). Głównymi uczestnikami tego spotkania byli prezydenci Ukrainy i Rosji, a przedstawiciel unijnej dyplomacji i prezydenci Białorusi i Kazachstanu byli bardziej obserwatorami. Była omówiona kwestia Ukrainy. Jednak spotkanie to nie przyniosło przełomu. Osiągnięto jedynie porozumienie o rozpoczęciu konsultacji między rosyjskimi i ukraińskimi strażnikami granicznymi. Uczestnicy spotkania zgodzili się co do potrzeby „poprawiania humanitarnej sytuacji na wschodzie Ukrainy i konieczności wejścia na drogę politycznego rozwiązania konfliktu”. Także Władimir Putin znowu zaprzeczał, że Rosja jest zaangażowana militarnie w konflikt na Ukrainie⁸⁵. 1 września 2014 roku odbyło się spotkanie trilateralnej grupy kontaktowej Rosja, Ukraina i OBWE. W rozmowach również brali udział przedstawiciele Donieckiej Republiki Ludowej oraz Ługańskiej Republiki Ludowej. Rozmawiano o kontroli granicy i możliwym zawieszeniu broni. Także była omówiona kwestia wymiany jeńców. Po tych rozmowach i wymianie dokumentów uzgodniono następne spotkanie grupy kontaktowej na 5 września⁸⁶.

Podczas spotkania grupy kontaktowej 5 września po kilkugodzinnych rozmowach został podpisany protokół miński o zawieszeniu broni. Protokół składał się z 12 punktów, które obejmowały wszystkie aspekty związane z zawieszeniem broni. Dokument także przewidywał nadania odrębnego statusu obwodowi donieckiemu i ługańskiemu i decentralizację władzy na

⁸⁴ W. Konończuk, A. Wierzbowska-Miazga, op. cit.

⁸⁵ *Spotkanie w cztery oczy Putina i Poroszenki. „Rozmowy skomplikowane i bardzo twarde”*, <https://tvn24.pl/swiat/spotkanie-w-cztery-oczy-putina-i-poroszenki-rozmowy-skomplikowane-i-bardzo-twarde-ra462168-3409922> [data dostępu 01.03.2020].

⁸⁶ *OBWE: w Mińsku rozmawiano o rozejmie i kontroli granicy*, <https://tvn24.pl/swiat/obwe-w-minsku-rozmawiano-o-rozejmie-i-kontroli-granicy-ra464450-3411321> [data dostępu 01.03.2020].

Ukrainie⁸⁷. Mińskie porozumienie było naruszane bardzo wiele razy ze strony separatystów. Ostateczne zerwanie mińskiego protokołu nastąpiło w styczniu 2015 roku po ataku separatystów na miasto Debalecewo.

Jeżeli chodzi o odrębne państwa Unii Europejskiej, które oficjalnie uznały konflikt za agresję Rosji na Ukrainę, to warto zauważyć, że jednym z pierwszych były: Litwa, Łotwa, Estonia i Polska.

2.3 Katastrofa lotu „Malaysia Airlines”, spory i reakcja społeczności międzynarodowej i mediów na sytuację na Ukrainie

Tragedia, która wydarzyła się jakiś czas potem zmieniła przebieg konfliktu ukraińsko-rosyjskiego. Konflikt stał się konfliktem międzynarodowym, już nie był to problem regionalny, jak wcześniej uważano. Do katastrofy lotu „Malaysia Airlines” doszło 17 lipca 2014 roku w obwodzie donieckim na Ukrainie. Samolot wyleciał z Amsterdamu i miał wylądować w Kuala Lumpur. Na pokładzie byli pasażerowie głównie z obywatelstwem holenderskim, malezyjskim oraz australijskim. Oprócz tego byli obywatele Indonezji, Wielkiej Brytanii, Belgii, Niemiec, Filipin, Kanady oraz Nowej Zelandii. Najwięcej poszkodowaną stroną w tej katastrofie była Holandia, która straciła 193 osoby. Był to wypadek, który spowodował największe spory w społeczności międzynarodowej. Głównym pytaniem na początku było kto i dlaczego zastrzelił pasażerski samolot Boeing 777? Międzynarodowi eksperci doszli do wniosku, że rejs MH17 był zastrzelony kierowanym pociskiem rakietowym ziemia-powietrze z wyrzutni Buk M1. Podczas tej katastrofy zginęło 298 osób, w tym 283 pasażerów i 15 członków załogi⁸⁸. Ze względu na liczbę ofiar ta katastrofa była największą w historii Ukrainy. Zestrzelenie samolotu spowodowało nową falę międzynarodowych sankcji zachodnich państw przeciwko Federacji Rosyjskiej. Katastrofa lotu MH17 jest jednym z najważniejszych wydarzeń wojny na Donbasie.

Służba bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) ogłosiła przechwycone rozmowy prorosyjskich separatystów o tym, że 17 lipca 2014 r. o 16:40 (wg czasu kijowskiego) rosyjski dywersant

⁸⁷ *Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина*, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf> [data dostępu 01.03.2020].

⁸⁸ S. Hradecky, *Crash: Malaysia B772 near Donetsk on Jul 17th, 2014, aircraft was shot down from separatist controlled ground, 17.07.2014*, <http://avherald.com/h?article=47770f9d&opt=0> [data dostępu 10.03.2020].

powiedział swojemu pułkownikowi, że zestrzelili samolot⁸⁹. Terrorysty ujawnili, że zestrzelili samolot AH- 26 ukraińskiej armii a wkrótce spiker rosyjskiej telewizji zawiadomił o zestrzeleniu przez terrorystów samolotu nad miastem Topez (Donieckiego obwodu), oświadczając, że "wszystko odbyło się blisko piątej godziny wieczoru według czasu moskiewskiego"⁹⁰. Z czasem o zestrzeleniu ukraińskiego samolotu zawiadomiły rosyjskie media, wśród nich „RIA Novosti” i „Russia Today”. Kiedy terrorysty zrozumieli, że zestrzelony samolot okazał się cywilnym, zaczęli usuwać z sieci wszystkie poprzednie wiadomości o rozbitym samolocie⁹¹. Zatem Rosjanie zaczęli rozpowszechniać wygodną dla siebie wersję, zdejmującą odpowiedzialność z separatystów.

Po katastrofie większość państw oskarżyła Rosję o udział w tej katastrofie. Premier Australii Tony Abbott na specjalnym posiedzeniu Parlamentu powiedział, że ta katastrofa nie jest przypadkowa, jest natomiast przestępstwem i wszyscy winni powinni ponieść odpowiedzialność⁹². Od 17 lipca 2014 obszar powietrzny nad terytorium Ukrainy, kontrolowanym przez separatystów na czas wojny na Donbasie był zamknięty dla cywilnych lotów. W rezultacie propagandy rosyjskich mediów, w których było przedstawionych kilka fałszywych i fantastycznych wersji, większość ludzi w Rosji dotychczas wierzy w propagandowe legendy zamiast realnych faktów. Od razu były stworzone śledcze grupy międzynarodowe. 9 września 2014 roku był ogłoszony pierwszy oficjalny raport międzynarodowej komisji śledczej. W raporcie było zaznaczone, że ze zdjęć zrobionych na miejscu katastrofy było widać, że była ona spowodowana wybuchem rakiety na zewnątrz czołowej części samolotu. Ale nadal nie było wiadomo, czy raketa była wystrzelona z ziemi czy z powietrza. Ostateczne rezultaty komisji śledczej miały być ogłoszone w drugiej połowie 2015 roku⁹³.

W marcu 2015 roku holenderska prokuratura powiadomiła, że w śledztwie nadal bierze się pod uwagę dwie wersje katastrofy⁹⁴. W lipcu 2015 roku na posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa ONZ była próba stworzenia międzynarodowego trybunału śledczego dotyczącego rejsu MH17.

⁸⁹ *Three pro-Russia rebel leaders at the centre of suspicions over downed MH17*, <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/20/three-pro-russia-rebel-leaders-suspects-over-downed-mh17> [data dostępu 10.03.2020].

⁹⁰ *Угрупування «ДНР» хвалилося, що збило літак, але потім передумало*, <https://www.radiosvoboda.org/a/25461038.html> [data dostępu 10.03.2020].

⁹¹ *Російські ЗМІ і терористи в унісон заявили про збитий літак ВПС України*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/17/7032194/> [data dostępu 10.03.2020].

⁹² *Malaysia Airlines plane MH17 'shot down' on Ukraine-Russia border*, <https://www.news.com.au/travel/travel-updates/incidents/malaysia-airlines-plane-mh17-shot-down-on-ukrainerussia-border/news-story/d1f0c1a07c6764cf59df8cf67f6e1628> [data dostępu 10.03.2020].

⁹³ *Звіт щодо катастрофи MH17: літак був уражений ззовні*, https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140909_mh17_crash_dutch_report_zsh [data dostępu 10.03.2020].

⁹⁴ Ю. Дошатов, А. Дехтяренко, *Прокуратура Нідерландов: рано утверждать, что Boeing был сбит зенитной ракетой*, <https://apostrophe.ua/article/world/europe/2015-03-05/prokuratura-gollandii-rano-utverjdat-cto-boeing-bыл-sbit-zenitnoy-raketoy/1353> [data dostępu 15.03.2020].

Ale Federacja Rosyjska nałożyła prawo veto⁹⁵. Rosja stała jedynym krajem, który przeciwstawił się uchwały rezolucji. 13 października 2015 Rada Bezpieczeństwa Holandii ogłosiła rezultaty śledczej grupy międzynarodowej. We wniosku napisano, że MH17 był zestrzelony kierowanym pociskiem raketowym ziemia-powietrze Buk M1⁹⁶. Także w kwietniu 2016 roku był opublikowany raport Federalnej Służby Obrony Konstytucji Niemiec. W którym było napisane, jakoby za atakiem hakerów na komputery Rady Bezpieczeństwa Holandii, który odbył się kilka dni przed ogłoszeniem sprawozdania, co do okoliczności katastrofy rejsu MH17 jesienią 2015 roku, stały służby rosyjskie⁹⁷. Z tego można wyciągnąć wniosek, że Rosja próbowała albo usunąć informację grupy śledczej albo ukraść tę informację. Nie wiadomo na ile ta interpretacja jest prawdziwa, ale wygląda na to, że było to prawdopodobne. Patrząc na sytuację ze strony rosyjskiej, można powiedzieć, że to było jedyne wyjście w tej sytuacji. Nie jest wykluczone, że oprócz tego ataku hakerów jesienią 2015 roku, były jeszcze podobne próby, o których po prostu nic nie wiemy.

W kolejnych latach były przedstawione następne raporty, sprawozdania międzynarodowej komisji na temat katastrofy. Były w nich zaprezentowane dodatkowe dowody wcześniejszej informacji o kierowanym pocisku raketowym ziemia-powietrze⁹⁸. Czyli w 2016 roku śledztwo doszło już do takiej fazy, w której wcześniej przedstawione wnioski mogły być potwierdzone dowodami. 24 maja 2018 roku zjednoczona grupa ze śledztwa w sprawie katastrofy samolotu "Malaysia Airlines" potwierdziła, że wyrzutnia raketowa, z której był zestrzelony samolot, była dostarczana na terytorium kontrolowane rosyjskimi separatystami z Federacji Rosyjskiej⁹⁹. Zawiadomiono o tym na konferencji prasowej w Holandii. Również na tej konferencji były pokazane ułamki rakiety, którą był zestrzelony samolot. Rakieta była wyprodukowana w rosyjskim zakładzie w 1986 roku. Następnie grupa śledcza doszła do wniosku, że Buk M1 należał do rosyjskiej armii, która wtedy stacjonowała w Kursku. Dowodem tego były zdjęcia, na których został pokazany cały ruch wyrzutni raketowej z Rosji do strefy konfliktu

⁹⁵ *Росія заблокувала резолюцію ООН по трибуналу щодо Боїнга*, https://web.archive.org/web/20151012235835/http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1869807-rosiya_zablokuvala_rezolyutsiyu_oon_po_tribunalu_shchodo_boiinga_2079873.html [data dostępu 15.03.2020].

⁹⁶ *Report mh17 crash*, <https://wikispooks.com/w/images/9/90/Report-mh17-crash-en.pdf> [data dostępu 15.03.2020].

⁹⁷ *BfV-Newsletter Nr. 1/2016 Thema 3, Nachrichtendienstlich gesteuerte Elektronische Angriffe aus Russland*, <https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/newsletter/newsletter-archive/bfv-newsletter-archiv/bfv-newsletter-2016-1/bfv-newsletter-2016-01-03> [data dostępu 15.03.2020].

⁹⁸ *JIT presentation of first results of the MH17 criminal investigation (28-09-2016)*, <https://www.prosecutionservice.nl/topics/mh17-plane-crash/criminal-investigation-jit-mh17/jit-presentation-first-results-mh17-criminal-investigation-28-9-2016> [data dostępu 15.03.2020].

⁹⁹ *Update investigation JIT MH17 - press meeting (24-5-2018)*, <https://www.prosecutionservice.nl/topics/mh17-plane-crash/criminal-investigation-jit-mh17/speakers-text-jit-mh17-press-meeting-24-5-2018> [data dostępu 15.03.2020].

zbrojnego na wschodniej Ukrainie¹⁰⁰. Również ogłoszono, że śledztwo ma znacznie więcej dowodów, jednak należą one do zamkniętej części sprawozdania i będą ogłoszone dopiero na procesie sądowym. Zaproponowano też, aby zastosować program obrony świadków wobec tych ludzi, którzy mają jakieś wiadomości przydatne w procesie¹⁰¹.

19 czerwca 2019 roku prokuratura Holandii, opierając na danych międzynarodowej grupy śledczej, wniosła zarzuty w sprawie katastrofy lotu MH17 na Ukrainie wobec czterech osób: trzy z nich byli obywatelami Rosji, jeden - obywatelem Ukrainy¹⁰². Trzy osoby z tej listy zajmowały wysokie miejsca we władzach Donieckiej Republiki Ludowej. Jedna osoba, czyli Oleg Pulatow, był podpułkownikiem rosyjskiej armii. Prawdopodobnie on był odpowiedzialny za przewóz Buk M1 z Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy. 16 lipca 2019 roku Wysoki przedstawiciel w imieniu Unii Europejskiej wezwał Rosję do uznania odpowiedzialności za katastrofę "Boeinga" nad Donbasem. Również Unia Europejska wezwała Rosję, aby w całości współpracowała w celu wyjaśnienia śledztwa¹⁰³. Również Australia i Holandia obarczyły odpowiedzialnością Rosję, jak państwa których najwięcej obywateli zginęło podczas katastrofy. Mieli trzyszyronne spotkanie na początku 2019 roku, ale nie wiadomo czym się zakończyło. Było to spotkanie konfidencyjne, dlatego dyplomaci nic nie powiedzieli o treści procesu¹⁰⁴.

W lipcu 2019 roku na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej pojawił się komentarz strony rosyjskiej związany z piątą rocznicą katastrofy na Ukrainie. Główną myślą było to, że katastrofa stała się instrumentem "nieczystej politycznej gry" strony zachodniej. Wszystkie wersję katastrofy byli wybierane wyłącznie z celem oskarżenia Federacji Rosyjskiej. Napisano również, że chociaż Rosja nie była dopuszczona do śledztwa, jednak współpracowała z Holandią w sprawie katastrofy. Następnie Rosja przedstawiła swoje własne śledztwo, na podstawie którego wyciągnięto wniosek dotyczący bezpośredniego udziału strony ukraińskiej w katastrofie "Boeinga". Ze słów Rosji wszystkie dowody międzynarodowej

¹⁰⁰ В. Сааков, *Слідство підтвердило, що MH17 було збито з "Бука" російської армії*, <https://www.dw.com/uk/слідство-підтвердило-що-mh17-було-збито-з-бука-російської-армії/a-43909837?maca=ukr-Facebook-dw> [data dostępu 15.03.2020].

¹⁰¹ Update investigation JIT MH17 - press meeting (24-5-2018), <https://www.prosecutionservice.nl/topics/mh17-plane-crash/criminal-investigation-jit-mh17/speakers-text-jit-mh17-press-meeting-24-5-2018> [data dostępu 20.03.2020].

¹⁰² *Катастрофа MH17: слідчі назвали імена чотирьох підозрюваних*, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/06/19/7097509/> [data dostępu 20.03.2020].

¹⁰³ Declaration by the High Representative on behalf of the UE on the occasion of the 5th anniversary of the downing of Malaysia Airlines Flight MH17 (17 July 2019), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/16/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-the-occasion-of-the-5th-anniversary-of-the-downing-of-malaysia-airlines-flight-mh17-17-july-2019/> [data dostępu 25.03.2020].

¹⁰⁴ *Nederland en Australië spraken met Rusland over aansprakelijkheid MH17*, <https://nos.nl/artikel/2277752-nederland-en-australie-spraken-met-rusland-over-aansprakelijkheid-mh17.html> [data dostępu 25.03.2020].

grupy śledczej skierowane na to, żeby oskarżyć stronę rosyjską¹⁰⁵. Ciekawym faktem jest to, że nie było wysunięto żadnych oskarżeń Ukrainie z powodu pozostawiania otwartymi granic przestrzeni powietrznej. I to też zaznaczyła strona rosyjska.

Nawet po 5 latach katastrofy Federacja Rosyjska nadal próbowała oskarżać stronę ukraińską w tej sprawie i udowodniać jej udział w katastrofie. Chociaż konkretnych dowodów i faktów wciąż nie przedstawiła. Zdejmowała jednak w ten sposób odpowiedzialność z własnych ramion, starając się poprawić swój międzynarodowy wizerunek.

¹⁰⁵ Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с пятой годовщиной авиакатастрофы рейса МН17, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3728225 [data dostępu 25.03.2020].

Rozdział III

Stosunki między Rosją i Unią Europejską po 2014 roku

3.1 Reakcja na inwazję rosyjską na Ukrainie w 2014 roku ze strony społeczności międzynarodowej

Warto zadać sobie pytanie, co się zmieniło po wydarzeniach na Ukrainie w latach 2013-2014 w stosunkach między Federacją Rosyjską i państwami zachodnimi? Na początku trzeba podkreślić, że wszystkie państwa i organizacje międzynarodowe zareagowały na naruszenie przez Federację Rosyjską prawa międzynarodowego. Putin doprowadził do wojny hybrydowej i w sposób dowolny zmienił koncepcję bezpieczeństwa oraz układ stosunków międzynarodowych, które budowano około 20 lat od czasu rozpadu ZSRR. To musiało mieć konsekwencje dla relacji z innymi podmiotami.

Wszyscy aktorzy sceny międzynarodowej rozumieli, że jest to wojna, ale oficjalnie to nie było w żaden sposób ogłaszane. Zatem to wojna, która nie była wypowiedziana. Jeszcze na początku marca 2014 roku sekretarz stanu Stanów Zjednoczonych, John Kerry, pierwszy raz wypowiedział się na temat możliwych sankcji wobec Rosji, jeżeli sytuacja będzie się rozwijała w złym kierunku. Tymczasem sytuacja już na początku 2014 potrzebowała szybkiego reagowania NATO i Unii Europejskiej.

Konflikt ukraiński ujawnił brak zaufania między Federacją Rosyjską i NATO. Przejawem tego były ciągle wezwania ze strony NATO do wstrzymania działań wojennych oraz ciągle łamanie obietnic ze strony Rosji. Konflikt na Ukrainie wyraźnie wpłynął na bezpieczeństwo transatlantyckie i europejskie. W czerwcu 2014 roku sekretarz generalny NATO Anders Fogh Rasmussen oświadczył, iż Sojusz Północnoatlantycki przez 20 lat - do rozpoczęcia konfliktu ukraińsko-rosyjskiego - uważał Federację Rosyjską za swojego sojusznika¹⁰⁶. Teraz rozpoczęły się przygotowania planu gotowości do działania w sytuacji alarmowej. Plan przewidywał zwiększenie intensywności ćwiczeń na terenach europejskich państw-członków sojuszu. Również

¹⁰⁶ O. Podvorna, *Wspólnota zachodnia wobec rozwiązywania konfliktu na Ukrainie*, Wschód Europy, s. 194, <https://journals.umcs.pl/we/article/download/3670/2698> [data dostępu 27.03.2020].

w plan wchodziło polepszenia jakości Sił Szybkiego Reagowania oraz przenoszenie sprzętu wojskowego dalej na wschód Europy¹⁰⁷. 29 sierpnia 2014 roku w kwaterze głównej NATO odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Komisji Ukraina - NATO. Obrady odbyły się w związku z poważną wojskową eskalacją i aktem agresji regularnych sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej przeciw Ukrainie, zajęcie miasta Nowoazowsk i części innych przygranicznych wsi w obwodzie Donieckim. Posiedzenie poprzedzało nadzwyczajnie spotkanie Rady Północnoatlantyckiej. Podczas posiedzenia sojusznicy jednogłośnie uznali, że wymienione wyżej działania Federacji Rosyjskiej są aktem agresji przeciwko Ukrainie; podkreślili, że takie działania Moskwy nie pozostaną bez odpowiedzi, na początku przez sankcje ze strony Stanów Zjednoczonych, Unii Europejskiej, Kanady i innych międzynarodowych partnerów. Szczególne oburzenie Sojuszu Północnoatlantyckiego wywołał fakt, iż wojskowa agresja była zrealizowana przez Rosję także po spotkaniu prezydenta Ukrainy Poroszenki z rosyjskim prezydentem Putinem w Mińsku. NATO stanowczo zaapelowało do Federacji Rosyjskiej o wycofanie sił zbrojnych z terytorium Ukrainy i odsunięcie ich od ukraińskiej granicy a także o zakończenie wspierania terrorystów, którzy działają na wschodzie Ukrainy, powrót do działania w granicach prawa międzynarodowego, a także poczynienie kontrolowanych i konkretnych kroków ku politycznemu rozwiązaniu sytuacji¹⁰⁸.

Sojusz również zwrócił uwagę na to, że praktyczne i polityczne wsparcie NATO dla Ukrainy we współczesnych warunkach walki z wojskową agresją ze strony Federacji Rosyjskiej będzie mocno zwiększone¹⁰⁹. Pierwsze pół roku od rozpoczęcia konfliktu Sojusz Północnoatlantycki próbował jeszcze rozwiązać konflikt, ale później, po szczycie w Walii, który odbył się w dniach 4-5 września 2014 roku, już rozpoczęło się wdrażanie nowej strategii bezpieczeństwa dla swoich członków. Podczas szczytu w Walii państwa członkowskie uzgodniły nowy plan, dotyczący kolektywnej obrony swoich sojuszników. Następnie odbyło się spotkanie w Newport, na które był zaproszony prezydent Ukrainy Petro Poroszenko. Najogólniej mówiąc, przywódcy Niemiec, Włoch, Francji, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych powiedzieli, że potępiają działania Federacji Rosyjskiej¹¹⁰.

Jeżeli chodzi o USA, Waszyngton zabronił eksportu specyficznych dóbr i technologii dla importu energetycznego. Zawieszono finansowanie projektów rozwoju gospodarczego na

¹⁰⁷ Ibidem, s. 194.

¹⁰⁸ В Брюсселі відбулося екстрене засідання Комісії Україна-НАТО на рівні постійних представників у зв'язку з військовою агресією Росії проти України, <https://nato.mfa.gov.ua/news/27242-v-bryusseli-vidbulosya-terminove-zasidannya-komisiji-ukrajina-nato-na-rivni-postijnih-predstavnikiv-u-zvjazku-z-vijsykovoju-agresiju-rosiji-proti-ukrajini> [data dostępu 27.03.2020].

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ O. Podvorna, *Wspólnota zachodnia...*, op. cit., s. 195.

obszarze Federacji Rosyjskiej, jak również kredyty wspierające eksport do Rosji. Zawieszona została współpraca w sferze wojskowej. Waszyngton nie chciał psuć stosunków z Federacją Rosyjską, ale też nie chciał podtrzymywać konfliktu, dlatego próbował walczyć z Moskwą bardziej w sferze ekonomicznej, zamiast pomagać stronie ukraińskiej sprzętem wojskowym. Stany Zjednoczone nadal miały nadzieję na pokojowe rozstrzygnięcie konfliktu. I do tego namawiali stronę rosyjską. Również były nałożone sankcje na osoby z obywatelstwem rosyjskim, które były jakoś związane z sytuacją na Ukrainie¹¹¹.

We wrześniu 2014 roku były wprowadzone nowe sankcje Stanów Zjednoczonych wobec Federacji Rosyjskiej, dotyczące osób prywatnych i firm. Obejmowały takie wielkie firmy jak „Sberbank” oraz „Gazprom”¹¹². Dodatkowym wymiarem działań USA na rzecz rozwiązywania konfliktu stało się pogłębienie współpracy z Ukrainą. Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko odbył wizyty w Stanach Zjednoczonych, prowadzone były negocjacje, Waszyngton udzielił pożyczek w kwocie kilkunastu milionów dolarów¹¹³. Większa część sumy była inwestowana w uzbrojenie i armię. To co zostało było wykorzystane dla potrzeb humanitarnych¹¹⁴. Na posiedzeniu Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 24 września 2014 roku, prezydent Stanów Zjednoczonych Barack Obama mówił o ewentualnym zniesieniu sankcji nałożonych na Federację Rosyjską, pod warunkiem zmiany sytuacji na Ukrainie¹¹⁵. USA były gotowe do pomocy w kwestii uregulowania wspólnych wyzwań. Również Stany Zjednoczone zachęcały inne państwa do przyłączenia się do wywierania nacisku na Rosję. Oczywiście, w wymiarze ekonomicznym i gospodarczym¹¹⁶.

2 listopada na terytorium kontrolowanym przez terrorystów odbyły się wybory, organizowane władzami Donieckiej Republiki Ludowej oraz Ługańskiej Republiki Ludowej. Federacja Rosyjska oficjalnie nie uznała prawomocności wyborów, ale wyraziła szacunek i wsparcie dla tych działań¹¹⁷. Ciekawym faktem jeszcze było nasilenie aktywności rosyjskiej na Bałtyku na początku konfliktu. Chodziło o siły powietrzne i morskie. Liczba przechwyconych samolotów rosyjskich bardzo wzrosła od początku września 2014 roku. Również wtargnięcie

¹¹¹ Ibidem, s. 186.

¹¹² Announcement of Expanded Treasury Sanctions within the Russian Financial Services, Energy and Defense or Related Materiel Sectors, U.S. Department of the Treasury, Press Releases, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2629.aspx> [data dostępu 01.04.2020].

¹¹³ O. Podvorna, *Wspólnota zachodnia...*, op. cit., s. 191.

¹¹⁴ Ibidem, s. 191.

¹¹⁵ Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly> [data dostępu 01.04.2020].

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ В. Дергачев, Н. Галимова, С. Подосенов, *Уважаем, но не признаем*, https://m.gazeta.ru/politics/2014/11/05_a_6290025.shtml [data dostępu 01.04.2020].

jednostek rosyjskich na swoje wody terytorialne zarejestrowała Finlandia, Szwecja i Litwa¹¹⁸. Najprawdopodobniej Federacja Rosyjska po prostu chciała pokazać swoją siłę wojskową, przstraszyć sojusz. Być może celem tych działań było zbieranie informacji, potrzebnych władzom rosyjskim albo możliwie Rosja gotowała się do działań wojskowych na Bałtyku. Tym niemniej Sojusz Północnoatlantycki nadal wzmacnia swoje granice i ochronę terytorium we wschodniej Europie.

Najważniejszą kwestią dla NATO pozostawał i pozostaje nadal bezpieczeństwo państw członkowskich i Bałtyku. W tym celu były wprowadzone ćwiczenia wojskowe w państwach sojuszniczych. Przykładem mogą być ćwiczenia wojskowe „Iron Sword” na Litwie¹¹⁹. Na początku listopada 2014 roku odbyły się dwa wielkie fora międzynarodowe z udziałem liderów Federacji Rosyjskiej i Stanów Zjednoczonych. Spotkania miały służyć przekonaniu Putina do zmiany polityki wobec Ukrainy¹²⁰.

Wizyta prezydenta Putina na spotkaniu G20 w Brisbane w Australii, 15-16 listopada 2014 roku, odbywała się na tle cały czas pogarszających się stosunków z Zachodem. Tuż przed rozpoczęciem szczytu oczekiwano, że nie czeka na niego zbyt ciepłe przyjęcie w Australii. W skład G-20 wchodzi 19 państw oraz Unia Europejska. Reprezentantami państw są ministrowie spraw zagranicznych, którzy dyskutują zazwyczaj o wspólnej polityce finansowej. Po ulicach australijskich miast przeszły protesty przeciwko uczestnictwu prezydenta Federacji Rosyjskiej w spotkaniu. Podczas samego szczytu reszta przedstawicieli i liderów światowych państw trzymali się z daleka od Putina, unikając jakiegokolwiek kontaktu z nim. Podczas przywitania prezydenta Rosji z premierem Kanady, Stephenem Harperem, ten ostatni powiedział: „Myślę, że muszę podać Panu rękę, ale mogę powiedzieć tylko jedną: wyłazcie z Ukrainy”¹²¹. To było później potwierdzone przez serwis prasowy rządu Kanady.

Oczywiście, jedną z przyczyn tych wszystkich przykładów braku poważania dla Putina była katastrofa wcześniej wspomnianego samolotu „Malaysia Airlines” w lipcu tego samego roku. Światowa prasa zwróciła uwagę na to, że stosunek do Władimira Putina był zły nie tylko na poziomie przewodniczących państw. Na przykład, na lotnisku nie przywitali go wyżsi

¹¹⁸ G. Kuczyński, *Rosjanie hasają po Bałtyku. Zdemontują północną flankę NATO?*, <https://tvn24.pl/swiat/rosjanie-hasaja-po-baltyku-zdemontuja-polnocna-flanke-nato-ra483907> [data dostępu 01.04.2020].

¹¹⁹ *One of the largest international military exercises in Lithuania - Iron Sword 2014 - has ended*, <https://nato.mfa.lt/nato/en/news/one-of-the-largest-international-military-exercises-in-lithuania-iron-sword-2014-has-ended> [data dostępu 01.04.2020].

¹²⁰ Szczyt G-20 w Brisbane, 15–16 listopada 2014, <https://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/international-summit/2014/11/15-16/> [data dostępu 01.04.2020].

¹²¹ J. Scott, I. Arkhipov, *Harper Uses Handshake to Tell Putin to “Get Out of Ukraine”*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-11-15/harper-uses-handshake-to-tell-putin-he-must-get-out-of-ukraine-> [data dostępu 03.04.2020].

przedstawiciele władzy Australii, a jedynie zastępca ministra obrony, chociaż takowi ważni przedstawiciele przebywali całkiem niedaleko samolotu Putina i za kilka minut spotkali się z przedstawicielami Niemiec i Chin¹²². Również rosyjska ambasada zawiadomiła, że rosyjska strona ma problem z organizacją wizyty prezydenta, a prezydent Putin przed terminem opuścił szczyt G-20, argumentując to przyszłym długim lotem i potrzebą odpoczynku przed nim¹²³. Putin, nie biorąc pod uwagę całkowitego fiaska swojej wizyty w Brisbane, powiadomił wkrótce media o udanym zakończeniu szczytu w G-20 w Australii¹²⁴.

Mimo innych zaplanowanych kwestii do omówienia, sytuacja na Ukrainie była głównym tematem wielu spotkań i debat w Brisbane. Podczas swojego wystąpienia 15 listopada na uniwersytecie Queensland Barack Obama określił zachowanie Federacji Rosyjskiej na Ukrainie jako niebezpieczeństwo dla całego świata, co wszyscy dostrzegli po katastrofie lotniczej 17 lipca. Ponadto umieścił na jednej płaszczyźnie rosyjską agresję na Ukrainie i walkę z Ebolą, wskazując w ten sposób na wagę podjęcia odpowiednich działań¹²⁵. Po odjeździe prezydenta Federacji Rosyjskiej lider Stanów Zjednoczonych przeprowadził spotkanie z przywódcami państw europejskich na temat wspólnego przeciwdziałania Federacji Rosyjskiej.

W końcu 2014 roku było już widać skuteczność wprowadzonych sankcji. W takiej sytuacji istniało dwie drogi, w pierwszym przypadku Rosja zaczęłaby pod naciskiem sankcji zmieniać swoją politykę międzynarodową, w drugim przypadku, jeżeli sytuacja nie będzie się zmieniała, to będą nakładane następne sankcje, które jeszcze bardziej pogorszą sytuację Federacji Rosyjskiej. Tak samo uważali przedstawiciele NATO i Unii Europejskiej. Izolacja międzynarodowa Rosji odbyła się zatem na skutek jej działań. Nieco później OBWE poinformowała o wprowadzeniu przez Rosję nowych jednostek wojskowych na terytorium wschodniej Ukrainy. Polityka NATO i Stanów Zjednoczonych z tego powodu nie zmieniła się na łagodniejszą wobec Moskwy. Zachodni świat pokazał swoją gotowość do obrony suwerenności państw oraz przeciwdziałania agresji.

Od szczytu w Walii w Newport niewiele się zmieniło, sytuacja na Ukrainie nie poprawiła się, a bezpieczeństwo NATO było tematem kolejnego szczytu, który odbył się w Warszawie w lipcu 2016 roku. Przed sojuszem stanął szereg wyzwań i zagrożeń, wynikających z niestabilnej

¹²² *Путина холодно встретили в Австралии*, <https://www.minprom.ua/news/169661.html> [data dostępu 03.04.2020].

¹²³ *Саммит G20 в Австралии завершился без Путина*, https://www.bbc.com/russian/russia/2014/11/141115_g20_putin_leaves_early_ukraine?ocid=socialflow_facebook.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Remarks by President Obama at the University of Queensland, The White House Office of the Press Secretary, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/11/15/remarks-president-obama-university-queensland> [data dostępu 05.04.2020].

sytuacji na wschodzie Ukrainy. Szczyt w Warszawie przyniósł jakościową zmianę w podejściu Sojuszu do zmian środowiska bezpieczeństwa na wschodzie Europy. NATO zdecydowało się na dodatkowe wzmocnienie wschodniej flanki. Sojusz powtórzył, że to Federacja Rosyjska jest odpowiedzialna za pogorszenie relacji z NATO, określone w dokumencie podstawowym Rady Partnerstwa Euroatlantyckiego z 1997 roku, Deklaracji rzymskiej z 2002 roku oraz Akcie Stanowiącej Rosja-NATO z 1997 roku. Na szczycie również podkreślono, że niemożliwy jest powrót do współpracy, dopóki Rosja nie wróci na drogę przestrzegania prawa międzynarodowego i międzynarodowych zobowiązań¹²⁶. Również potwierdzono, że decyzja o zawieszeniu praktycznej współpracy cywilnej i wojskowej, podjęta na początku 2014 roku, nadal będzie obowiązywać. Pierwszym krokiem do wznowienia współpracy będzie zmiana sytuacji na terytorium wschodniej Ukrainy¹²⁷.

Na szczycie w Warszawie Ukrainie przedstawiona została konkretna oferta współpracy z NATO. Głównym celem NATO była konsolidacja i wzmocnienie wsparcia dla Ukrainy. Był przyjęty specjalny pakiet wsparcia "Comprehensive Assistance Package"¹²⁸, który miał pomóc Ukrainie w przeprowadzeniu potrzebnych reform i wzmocnieniu bezpieczeństwa. Pakiet obejmował udzielenie dodatkowej pomocy w ramach 5 obszarów tematycznych: edukacji i szkoleń, reformy sektora bezpieczeństwa i obrony, doradztwa, rozminowywania i zwalczania improwizowanych urządzeń wybuchowych, jak również utylizacji starej broni¹²⁹. Pakiet miał uzupełnić instrumenty przyjęte w 2014 roku podczas szczytu NATO w Newport. Podjęto decyzję o utworzeniu specjalnych funduszy w zakresie obrony cybernetycznej, komunikacji, dowodzenia, rehabilitacji medycznej, logistyki, standaryzacji, a także społecznej adaptacji weteranów wojny na wschodniej Ukrainie¹³⁰. Postanowiono, że Sojusz nadal będzie pogłębiał współpracę z Ukrainą w obszarach wspólnego zainteresowania. Wzmacnianie bezpieczeństwa Ukrainy będzie elementem planu NATO o wzmocnieniu wschodniej flanki. W deklaracji końcowej ze szczytu w Warszawie Sojusz podtrzymał politykę otwartych drzwi i potępił rosyjskie próby wpływu na ukraiński wybór kursu politycznego. Ukraina również znalazła się na liście potencjalnych kandydatów do członkostwa w NATO¹³¹.

¹²⁶ Warsaw Summit Communiqué, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm [data dostępu 05.04.2020].

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Comprehensive Assistance Package for Ukraine, July 2016, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukraine-en.pdf [data dostępu 05.04.2020].

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Deklaracja końcowa szczytu NATO w Warszawie, Wydana przez Szefów Państw i Rządów uczestniczących w posiedzeniu Rady Północnoatlantyckiej w Warszawie w dniach 8 i 9 lipca 2016 r., https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/37-40_KBN_Deklaracja_szczytu.pdf [data dostępu 06.04.2020].

Kolejny szczyt NATO miał miejsce w maju 2017 roku w Brukseli, a ważne było to, że Stany Zjednoczone na tym spotkaniu reprezentował już nowy prezydent Donald Trump. Jednym z głównych tematów brukselskiego szczytu było zwiększenie wydatków na obronność. Polska również stała się ważnym punktem na mapie Europy w systemie obronnym NATO. Świadczą o tym rozlokowane na terytorium Polski siły wojskowe NATO i Stanów Zjednoczonych. Corocznie wschodnia flanką NATO jest coraz bardziej wzmocniona. Wydawało się, że relacje między Federacją Rosyjską i Stanami Zjednoczonymi znowu polepszyły się, ale sytuacja na Ukrainie zmusiła NATO do przypomnienia o trudnych relacjach w okresie zimnej wojny. Wcieleniem w życie postanowień NATO z szczytów w Walii i Warszawie było rozmieszczenie w okolicach Orzysza jednej z czterech grup bojowych eFP (ang. enhanced Forward Presence). Została ona utworzona przez Stany Zjednoczone przy udziale wojsk z Rumunii, Chorwacji oraz Wielkiej Brytanii. Utworzona w Elblągu Wielonarodowa Dywizja Północny Wschód koordynuje działania wszystkich czterech grup. Krajem ramowym dywizji była Polska, a w jej skład wchodziły żołnierze z Polski, Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Turcji, Węgier, Niemiec, Słowacji, Hiszpanii, Rumunii, Kanady, Czech, Łotwy, Litwy i Estonii¹³². W wyniku dwustronnych polsko-amerykańskich porozumień, do Polski trafiły m.in. pancerne brygady, brygady lotnictwa bojowego i oddziały logistyczne. Amerykanie również przenieśli z Niemiec do Poznania tzw. Elementu Dowodzenia Misji operacji Atlantic Resolve, który kierował działaniami żołnierzy amerykańskich nie tylko w Polsce, ale również w pozostałych państwach regionu¹³³. Brak zaufania i wrogość pozostają największymi problemami w stosunkach między Federacją Rosyjską a Zachodem. Taka wrogość była obserwowana podczas zimnej wojny.

Również warto przypomnieć działania Trójkąta Weimarskiego, poczynając od bezpośredniej obecności ministrów spraw zagranicznych w Kijowie w lutym 2014 roku, co miało sprzyjać deeskalacji napięcia, aż na potępieniu agresywnej polityki Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy kończąc. We wspólnym oświadczeniu ministrów spraw zagranicznych Niemiec, Francji i Polski z 31 marca 2014 roku aneksję Krymu uznano za naruszenie suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy oraz pogwałcenie norm prawa międzynarodowego. Ponadto działania Federacji Rosyjskiej określono mianem agresji, a ministrowie wyrazili dezaprobatę wobec polityki rozcłankowania Ukrainy prowadzonej przez Rosję oraz obawę jej kontynuowania wobec innych państw wschodniej Europy¹³⁴. Regularność i stabilność spotkań ministrów spraw zagranicznych

¹³² Siły sojusznicze w Polsce, Ministerstwo Obrony Narodowej, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/sily-sojusznicze-w-polsce> [data dostępu 08.04.2020].

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Joint Statement on Ukraine of the Weimar Triangle Foreign Ministers Frank-Walter Steinmeier (Germany), Laurent Fabius (France), and Radosław Sikorski (Poland) on 31 March 2014 at Weimar, Germany, <https://www.msz.gov.pl/resource/a3d59d07-5090-445e-8ad0-8d62bd51fc75:JCR> [data dostępu 08.04.2020].

Trójkąta Weimarskiego pozwoliła na zachowanie wspólnej linii postępowania w stosunku do konfliktu ukraińsko-rosyjskiego oraz wielu innych pytań europejskich. W kwietniu 2015 roku. Został też wydany wspólny komunikat ministrów spraw zagranicznych Trójkąta Weimarskiego, w którym ministrowie podkreślili konieczność wzmocnienia i zwiększenia efektywności Wspólnej Polityki Zewnętrznej i Bezpieczeństwa UE z wykorzystaniem wszystkich dostępnych instrumentów dla stabilizowania bezpieczeństwa wzdłuż granic UE, a także po raz kolejny potwierdzili swoje stanowisko wobec aneksji Krymu oraz konieczność znalezienia trwałego i pokojowego rozwiązania konfliktu we wschodniej Ukrainie, również były omówione zagadnienia dotyczące wsparcia wysiłków koncyliacyjnych OBWE, Specjalnej Misji Monitorującej oraz wysiłków w ramach „formatu normandzkiego”¹³⁵, a także Trójstronnej Grupy Kontaktowej w sprawie konfliktu zbrojnego na Ukrainie¹³⁶. Stanowisko Trójkąta Weimarskiego pokazywało postawę Unii Europejskiej w sprawie kryzysu ukraińsko-rosyjskiego, w tym konfliktu na wschodzie Ukrainy i aneksji półwyspu krymskiego.

Można również wspomnieć o jeszcze jednym formacie współpracy państw europejskich - Grupie Wyszehradzkiej. Reprezentowana ona jest przez członków Unii Europejskiej: Czechy, Polska, Słowacja, Węgry. Są one położone geograficznie bardzo blisko Ukrainy, dlatego wydarzenia, jakie odbywają się we wschodniej części tego kraju wywołują niepokój i troskę tej grupy. Jeżeli mówimy o trosce to w dużej mierze chodzi tutaj o przyjęciu uchodźców z sąsiedniej Ukrainy. Grupa Wyszehradzka zaprezentowała jednomyślne stanowisko wobec konfliktu na wschodzie Ukrainy. Państwa środkowoeuropejskie nie uznały aneksji Krymu, podkreśliły konieczność dotrzymania warunków zawieszenia broni i wykonania porozumień mińskich. Również obarczyły Federację Rosyjską odpowiedzialnością za destabilizowanie sytuacji w strefie konfliktu¹³⁷. Należy zwrócić uwagę na to, że państwa Grupy Wyszehradzkiej miały różne podejścia do rozwiązań konfliktu na wschodniej Ukrainie. W odróżnieniu od Polski, zdaniem władz Czech, Węgier i Słowacji nie było bezpośredniego zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej dla tych państw. Dlatego te państwa nie były zainteresowane wprowadzeniem sankcji gospodarczych wobec Federacji Rosyjskiej. Natomiast Polska i państwa bałtyckie zostały

¹³⁵ Normandzka czwórka to grupa składająca się z przedstawicieli Ukrainy, Rosji, Niemiec oraz Francji utworzona w celu rozstrzygnięcia konfliktu na Donbasie.

¹³⁶ Joint Communiqué of the Weimar Triangle Foreign Ministers Frank-Walter Steinmeier (Germany), Laurent Fabius (France), and Grzegorz Schetyna (Poland) in Wrocław, <https://www.auswaertigesamt.de/en/newsroom/news/150403-weimarerdreieck/270620> [data dostępu 08.04.2020].

¹³⁷ The Joint Statement of the Visegrad Group Foreign Ministers on Ukraine, Ministry of Foreign and European Affairs of the Slovak Republic, <http://www.visegradgroup.eu/calendar/2014/the-joint-statement-of> [data dostępu 10.04.2020].

zmuszone do zwiększenia nakładów na obronę i bezpieczeństwo z powodu zagrożenia ze strony Rosji.

3.2 Sankcje ze strony Unii Europejskiej

Unijne sankcje wobec Rosji przyjmowano stopniowo w zależności od natężenia konfliktu. Jeszcze w marcu 2014 roku po bezprawnej aneksji Krymu i celowej destabilizacji na Ukrainie ze strony Federacji Rosyjskiej Unia Europejska zaczęła masowo wprowadzać sankcje. Miały one różny charakter, zaczynając od sankcji gospodarczych a na środkach dyplomatycznych kończąc.

Już 3 marca 2014 roku Unia Europejska i jej państwa członkowskie, mające wziąć udział w szczycie G-8, na specjalnym posiedzeniu postanowiły zawiesić przygotowania do czerwcowego szczytu w rosyjskim mieście Soczi i rozpatrzyły możliwe konsekwencje dla dwustronnych relacji Unia Europejska - Federacja Rosyjska. Rada uzgodniła, że jak najszybciej będą wypracowane sankcje w postaci zamrożenia aktywów osób odpowiedzialnych za sprzeniewierzenie ukraińskich środków publicznych¹³⁸. Następnie 6 marca odbyło się nadzwyczajne posiedzenie szefów państw i rządów poświęcone wyłącznie tematowi ukraińskiemu. Szefowie państw i rządów omówili sytuację na Ukrainie i uzgodnili dalsze działania. Przywódcy dokonali wymiany opinii z premierem Ukrainy - Arsenijem Jaceniukiem. Po czym potępilli działania, którymi Federacja Rosyjska pogwałcili suwerenność Ukrainy i jej integralność terytorialną. Wezwali Rosję do natychmiastowego wycofania sił wojskowych i umożliwienia bezzwłocznego wjazdu obserwatorom międzynarodowym. Przywódcy UE także uznali referendum o przyłączeniu Krymu do Federacji Rosyjskiej za nielegalne. Podobnie potwierdzono działania uzgodnione przez unijnych ministrów spraw zagranicznych 3 marca - by zawiesić dwustronne rozmowy z Rosją o wizach i nowym porozumieniu. Poparli też decyzję instytucji unijnych, by zawiesić uczestnictwo w przygotowaniach do czerwcowego szczytu G-8 w Soczi¹³⁹.

¹³⁸ Foreign Affairs Council, 3 March 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/03/> [data dostępu 10.04.2020].

¹³⁹ Oświadczenie szefów państw lub rządów w sprawie Ukrainy, Bruksela, 6 marca 2014 r., <https://www.consilium.europa.eu/media/29275/141391.pdf> [data dostępu 15.04.2020].

Polityka Unii Europejskiej wobec konfliktu była w pewnym stopniu rozstrzygająca dla dalszego rozwoju wydarzeń na Ukrainie. Decydowała o tym przede wszystkim dosyć długa historia stosunków zarówno Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską, jak i Brukseli z Kijowem oraz położenie geograficzne wszystkich podmiotów. Stanowisko Unii Europejskiej w dużej mierze warunkowało politykę wewnętrzną Ukrainy, w tym wobec konfliktu na wschodzie. Gwałtowność rozwoju wydarzeń pod koniec 2013 roku i na początku 2014 wymusiła na Unii Europejskiej konieczność wzięcia na siebie roli mediatora w negocjacjach pomiędzy społeczeństwem i opozycją a ówczesną władzą na czele z prezydentem Janukowyczem. Bruksela nie od razu uświadomiła sobie niebezpieczeństwo polityki Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy. Natomiast trzeba zawsze pamiętać o tym, że niektóre państwa Unii Europejskiej ostro zareagowały na politykę Rosji, inne natomiast zajęły bardzo ostrożne i przemyślane stanowisko, żeby nie psuć gospodarczych stosunków z tym krajem i zadbać o swoje interesy. Można przypuścić, iż Unia Europejska próbowała balansować pomiędzy skrajnymi opcjami, które nie skutkowałyby pogorszeniem sytuacji zarówno na Ukrainie, jak i wewnątrz samej organizacji, prowadząc do pogłębienia istniejących sprzeczności między różnymi członkami UE. Główną podstawą takiej polityki Unii Europejskiej wobec Federacji Rosyjskiej było to, że Moskwa naruszyła zasady Aktu Końcowego KBWE z Helsinek od 1975 roku, jak również Karty Narodów Zjednoczonych. Po przeprowadzeniu referendum roku na Krymie 17 marca 2014 Unia Europejska postanowiła zastosować sankcje indywidualne, które polegały na finansowych oraz wizowych ograniczeniach dla oddzielnych osób odpowiedzialnych za działania podważające suwerenność i integralność terytorialną Ukrainy. Łącznie lista zawierała 21 nazwisk, wśród których byli rosyjscy deputowani i wojskowi, a także przedstawiciele prorosyjskich władz Krymu¹⁴⁰. Natomiast 20 marca już po aneksji Krymu i Sewastopola przez Federację Rosyjską dodano jeszcze 12 nazwisk do wykazu krymskich i rosyjskich urzędników objętych wizowymi ograniczeniami i zamrożeniem aktywów. Do tego Rada Europejska odwołała planowany szczyt Unia Europejska - Rosja i zaznaczyła, że państwa członkowskie nie będą organizować zwyczajowych dwustronnych szczytów z tym krajem¹⁴¹.

Także Komisja Europejska zaczęła opracowywać szerszy pakiet sankcji gospodarczych i handlowych, które można by było nałożyć na Federację Rosyjską, gdyby dalej nie zmieniła swojej polityki wobec Ukrainy. Zablokowano także negocjacje o wstąpieniu Federacji Rosyjskiej do OECD. Kraje kandydujące do OECD powinny szanować fundamentalne wartości tej

¹⁴⁰ Foreign Affairs Council, 17 March 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/17/> [data dostępu 15.04.2020].

¹⁴¹ European Council, 20-21 March 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2014/03/20-21/> [data dostępu 15.04.2020].

organizacji - przywiązanie do pluralistycznej demokracji opierającej się na przestrzeganiu praw człowieka, a także zasady otwartej gospodarki oraz cele stabilnego rozwoju. Równolegle w Unii Europejskiej rozpoczęły się przygotowania nad ewentualnym wprowadzeniem sankcji gospodarczych. Bardzo ważnym gestem Unii Europejskiej było udzielenie pomocy o charakterze dyplomatycznym i politycznym dla Ukrainy. Przykładem tego było podpisanie 20 marca politycznej części Umowy Stowarzyszeniowej z Unią Europejską¹⁴². Można powiedzieć, że to wydarzenie było wyraźnym rezultatem tego wszystkiego, co się wydarzyło na Ukrainie od listopada 2013 roku do lutego 2014 roku. Podpisanie było kontynuacją trwałego procesu negocjacyjnego pomiędzy Ukrainą a Unią Europejską. Jednocześnie państwa Unii Europejskiej odmówiły Ukrainie udzielenia pomocy wojskowej¹⁴³. Możliwe, że główną przyczyną tego było to, że Unia Europejska nie chciała prowokować pogorszenia sytuacji albo UE po prostu próbowała na początku trzymać się jak najdalej od konfliktu.

15 kwietnia 2014 roku Rada do Spraw Zagranicznych zaostrzyła sankcje wobec osób odpowiedzialnych za sprzeniewierzenie ukraińskich środków publicznych i objęła kolejne osoby zakazem wjazdu i zamrożeniem aktywów¹⁴⁴. 17 kwietnia Parlament Europejski przyjął rezolucję, w której wskazano, że Unia Europejska z całą mocą potępia nasilającą się destabilizację oraz prowokacje we wschodniej i południowej Ukrainie. Wyrażono przekonanie, że zawarte w przemówieniu Putina z dnia 18 marca 2014 roku twierdzenie, iż Federacja Rosyjska ma prawo zastosować wszelkie środki w celu ochrony mniejszości rosyjskiej w krajach trzecich, nie znajduje uzasadnienia w prawie międzynarodowym i jest sprzeczne z podstawowymi zasadami postępowania na arenie międzynarodowej w XXI wieku¹⁴⁵. Przypomniano także o konieczności zachowania przez państwa członkowskie wspólnego jednolitego stanowiska wobec Federacji Rosyjskiej i podkreślono, że obecna sytuacja wymaga od Rady Europejskiej zaostrzenia drugiej fazy sankcji i gotowości do wprowadzenia trzeciej fazy, czyli sankcji ekonomicznych¹⁴⁶. W rezolucji także znalazł się apel do Rosji o natychmiastowe wycofania poparcia dla prorosyjskich separatystów i uzbrojonych bojówek. Parlament Europejski pozytywnie oceniał politykę Ukrainy w sprawie rozwiązywania konfliktu¹⁴⁷.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ O. Podvorna, *Wspólnota zachodnia...*, op. cit., s. 199.

¹⁴⁴ Foreign Affairs Council, 14-15 April 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/04/14-15/> [data dostępu 15.04.2020].

¹⁴⁵ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 kwietnia 2014 r. w sprawie nacisków Rosji na kraje Partnerstwa Wschodniego, a w szczególności destabilizacji wschodniej Ukrainy (2014/2699(RSP)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52014IP0457> [data dostępu 20.04.2020].

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ Ibidem.

Na początku maja ambasadorzy państw członkowskich zmienili kryteria umieszczania osób na tej liście. Unia Europejska mogła teraz nakładać sankcję na osoby wspierające albo czerpiące korzyści z działań Rosji. Wskutek tego 12 maja Unia Europejska ponownie rozszerzyła listę o 13 osób, a także objęła restrykcjami 2 firmy z Krymu¹⁴⁸. 23 czerwca Rada przyjęła środki wdrażające unijną politykę nieuznawania bezprawnej aneksji Krymu i postanowiła zakazać importu towarów z Krymu i Sewastopola¹⁴⁹. Nie obserwując zmian we właściwym kierunku na terytorium Ukrainy Unia Europejska znowu powiększyła listę 11 lipca, dodając jeszcze 11 osób¹⁵⁰. Europejski Bank Inwestycyjny i Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju zawiesiły finansowanie nowych projektów realizowanych w Federacji Rosyjskiej¹⁵¹. Restrykcję nałożono w celu objęcia spółek, które finansowo lub materialnie wspierały działania zagrażające terytorialności czy suwerenności Ukrainy.

Po zastrzeleniu 17 lipca samolotu „Malaysia Airlines” nad obszarem prorosyjskich separatystów na wschodzie Ukrainy Unia Europejska zmieniła swoją postawę wobec Federacji Rosyjskiej. 22 lipca ministrowie Unii Europejskiej omówili sytuację na wschodzie Ukrainy po zestrzeleniu samolotu MH17 i poprosili o zakończenie prac przygotowawczych, których celem było przyjęcie sankcji gospodarczych w 4 sektorach¹⁵². 25 lipca czarna lista powiększyła się o 15 nazwisk i 9 ugrupowań, które naruszały integralność terytorialną Ukrainy, w tym Doniecka Republika Ludowa i Ługańska Republika Ludowa oraz 9 podmiotów gospodarczych¹⁵³.

29 lipca w następstwie swojej konkluzji z 16 lipca, Rada Europejskiej przyjęła pakiet ukierunkowanych sankcji gospodarczych. Dotyczyły one wymiany handlowej z Federacją Rosyjską w konkretnych sektorach gospodarki¹⁵⁴. Restrykcje obejmowały embargo na broń,

¹⁴⁸ Council Decision 2014/265/CFSP of 12 May 2014 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014D0265> [data dostępu 20.04.2020].

¹⁴⁹ Foreign Affairs Council, 23 June 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/06/23/> [data dostępu 20.04.2020].

¹⁵⁰ Council Decision 2014/455/CFSP of 11 July 2014 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0455> [data dostępu 20.04.2020].

¹⁵¹ Unijne sankcje w odpowiedzi na kryzys na Ukrainie, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/ukraine-crisis/> [data dostępu 20.04.2020].

¹⁵² Foreign Affairs Council, 22 July 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/07/22/> [data dostępu 20.04.2020].

¹⁵³ Council Decision 2014/499/CFSP of 25 July 2014 amending Decision 2014/45/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A32014D0499> [data dostępu 20.04.2020].

¹⁵⁴ Oświadczenie przewodniczącego Rady Unii Europejskiej Hermana Van Rompuya i przewodniczącego Komisji Europejskiej wydane w imieniu Unii Europejskiej dotyczące przyjętych dodatkowych środków ograniczających przeciwko Rosji, Bruksela, 29 lipca 2014 r., <https://www.consilium.europa.eu/media/22005/144194.pdf> [data dostępu 25.04.2020].

ograniczenia przepływu kapitału, technologii i sprzętu podwójnego zastosowania. Sankcje miały też dotyczyć sprzedaży niektórych przedmiotów podwójnego zastosowania dla rosyjskiego sektora obronnego. Na przykład komputery o wysokiej mocy obliczeniowej czy środki chemiczne. Unia Europejska ograniczyła również eksport do Federacji Rosyjskiej zaawansowanych technologii potrzebnych przy eksploatacji ropy naftowej z trudno dostępnych miejsc. Jednak nie zdecydowano się na podobne restrykcje w sektorze wydobywania gazu z powodu obawy o bezpieczeństwo energetyczne krajów Unii Europejskiej, które są uzależnione od importu gazu z Rosji¹⁵⁵. 30 lipca listę sankcji personalnych rozszerzono o kolejne 8 osób, z których 4 były z bliskiego otoczenia Putina. UE zamroziła aktywa koncernu Almaz-Antey, producenta systemów obrony przeciwlotniczej. Rakiety tego koncernu były wykorzystane przez prorosyjskich separatystów na wschodzie Ukrainy. Zapowiedziano także o tym, że sankcje oraz ich skutki będą cały czas monitorowane i analizowane, i w zależności od polityki Federacji Rosyjskiej i sytuacji na wschodniej Ukrainie mogą zostać zniesione, złagodzone albo zaostrzone¹⁵⁶.

Drugi etap sankcji oznaczał stopniowe wyhamowywanie gospodarczej współpracy między Unią Europejską a Rosją. Jednak bardziej bolesne okazały się sankcje z trzeciej rundy. Nowe środki ograniczające Unii Europejskiej zostały uzgodnione 5 września 2014 roku i miały wejść w życie 6 września, jednak takie państwa jak Węgry, Słowacja, Czechy oraz Finlandia występowały przeciwko wprowadzeniu sankcji dodatkowych. Natomiast państwa bałtyckie zajęły zupełnie przeciwną pozycję¹⁵⁷. W końcu sankcje weszły w życie 12 września. W nowy pakiet wchodziły sankcje ograniczające wymianę handlową z Federacją Rosyjską w konkretnych sektorach gospodarki. Zaostrzono w ten sposób sankcje z 31 lipca 2014 roku¹⁵⁸. Do listy osób, wobec których rozszerzono restrykcje finansowe i wizowe, dodano 24 nazwiska, wśród których byli przywódcy DRL, rosyjscy przedsiębiorcy, urzędnicy z Krymu i urzędnicy państwowi. Również sankcje zostały wymierzone w kompanie naftowe, takie jak Rosneft, Gazprom Nieft oraz Transneft. Również poważnie ograniczały udział przedsiębiorstw zachodnich w poszukiwaniach ropy naftowej na terytorium Federacji Rosyjskiej. Dotyczyło to takich firm, jak na przykład BP czy Exxon Mobil¹⁵⁹. Restrykcje miały przeszkodzić w wydobywaniu ropy naftowej także ze złóż naziemnych i tych, które znajdują się u brzegów mórz wewnętrznych, gdzie

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Decyzja Rady 2014/512/WPZiB z dnia 31 lipca 2014 r. dotycząca środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A02014D0512-20160702> [data dostępu 25.04.2020].

¹⁵⁷ O. Podvorna, *Wspólnota zachodnia...*, op. cit., s. 203.

¹⁵⁸ Council Decision 2014/658/CFSP of 8 September 2014 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0658> [data dostępu 25.04.2020].

¹⁵⁹ O. Podvorna, *Wspólnota zachodnia...*, op. cit., s. 203.

wydobycie trwa już od lat. Do tego nowe restrykcje zakazały 5 bankom państwowym i 3 największym kompaniom energetycznym pozyskiwania środków kredytowych. Na liście znalazło się pięć największych banków Federacji Rosyjskiej, m.in.: WTB, Gazprom Bank, Wnieszekonombank, Rossielchozbank oraz Sbirbank. Wobec tych banków nastąpiło wzmocnienie sankcji, gdyż już wcześniej zostały nimi objęte¹⁶⁰.

Oprócz tego dziewięciu przedsiębiorstwom, które obsługują armię rosyjską, zabroniono sprzedawania technologii podwójnego zastosowania¹⁶¹. Analogicznie do Stanów Zjednoczonych, Unia Europejska nie uznała przeprowadzonych na Krymie 14 września wyborów miejscowych ani do parlamentu (w ramach wyborów w całej Federacji Rosyjskiej), potępiając ponownie aneksję Krymu¹⁶². 25 września Unia Europejska oraz państwa G-7 we wspólnym oświadczeniu zadeklarowały, iż mogą znieść sankcje wobec Federacji Rosyjskiej, jeżeli Moskwa będzie przestrzegać porozumienia z Mińska i będzie respektować suwerenność Ukrainy¹⁶³. 29 września Angela Merkel powiedziała, że Niemcy i Unia Europejska będą zmuszone do rewizji swojej polityki energetycznej w sytuacji, gdy Rosja nie zmieni swojej postawy wobec Ukrainy. Równocześnie, kanclerz Niemiec podkreśliła, że współpraca energetyczna z Rosją nie zostanie przerwana¹⁶⁴.

26 września po bardzo intensywnych zabiegach strony unijnej wznowione zostały trójstronne rozmowy gazowe pomiędzy Federacją Rosyjską, Ukrainą i Unią Europejską. Na spotkaniu w Berlinie Komisarz UE ds. energii Günther Oettinger zaproponował tymczasowe rozwiązanie rosyjsko-ukraińskiego sporu gazowego, którego przyjęcie miałoby umożliwić stabilne dostawy gazu w okresie zimowym na Ukrainę, ale co było ważniejsze, do Unii Europejskiej¹⁶⁵. Wcześniej, w czerwcu tego roku, negocjacje między Ukrainą a Federacją Rosyjską w tej sprawie doprowadziły do fiaska. Unia Europejska zdecydowała pomoc stronom w podpisaniu porozumienia¹⁶⁶. 16 czerwca 2014 roku Gazprom wstrzymał dostawę surowca na Ukrainę. Zasadniczym celem Moskwy pozostawało dotychczasowe utrzymanie mechanizmów uzależnienia gazowego Ukrainy. 30 października został podpisany kontrakt tymczasowy w

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem, s. 204.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ G7 Foreign Ministers' Statement on Ukraine, New York, 25 September 2014, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/140925-g7-erklaerung-ukraine/265594> [data dostępu 26.04.2020].

¹⁶⁴ *Merkel flags review of Russia energy partnership*, <https://www.dw.com/en/merkel-flags-review-of-russia-energy-partnership/a-17964178> [data dostępu 26.04.2020].

¹⁶⁵ W. Konończuk, S. Kardaś, A. Łoskot-Strachota, *Sukces? Porozumienie gazowe Rosja-Ukraina-UE*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-11-05/sukces-porozumienie-gazowe-rosja-ukraina-ue> [data dostępu 26.04.2020].

¹⁶⁶ Ibidem.

Brukseli obowiązujący do wiosny 2015 roku, a negocjacje odbywały się za pośrednictwem Unii. Kontrakt pozwolił każdej ze stron traktować to porozumienie jako własny sukces¹⁶⁷. Do opłaty za gaz była wykorzystana pomoc Unii Europejskiej, jednak wsparcie to nie było tak duże, jak spodziewała się Federacja Rosyjska. Warto zauważyć, że do czasu podpisania kontraktu Bruksela dążyła do tego, żeby Ukraina podpisała umowę z zachodnimi dostawcami gazu. Poza tym gaz Ukrainie sprzedawały również Słowacja i Polska¹⁶⁸.

16 października, do ostatniego w tym czasie pakietu sankcji Unii Europejskiej dołączyły się państwa-kandydaci do wstąpienia do Unii: Czarnogóra, Islandia, Albania, Liechtenstein i Norwegia¹⁶⁹. Sankcje te weszły w życie 28 listopada 2014 roku. Na wniosek Rady do Spraw Zagranicznych z 17 listopada Unia Europejska wprowadziła zakaz wjazdu i zamrożenie aktywów wobec 13 osób i 5 organizacji powiązanych z działaniami przeciwko integralności terytorialnej Ukrainy. Po tych sankcjach łączna liczba osób objętych unijnymi ograniczeniami w związku z naruszeniem integralności terytorialnej Ukrainy wzrosła do 132, a liczba przedsiębiorstw do 28¹⁷⁰. 29 stycznia 2015 roku w rezultacie ostrzału dzielnic mieszkaniowych oraz eskalacji walk w regionie Doniecka i Ługańska, Rada Unii Europejskiej przedłużyła do września 2015 roku sankcje indywidualne wobec tych wszystkich tych podmiotów¹⁷¹. 9 lutego tego samego roku Unia objęła sankcjami następnych 19 osób i 9 organizacji uczestniczących przeciwko terytorialnej działalności Ukrainy¹⁷².

Później Unia Europejska co kilka miesięcy przedłużała wszystkie sankcje wobec Rosji. 18 września 2016 roku w Federacji Rosyjskiej odbyły się wybory do Dumy Państwowej. 9 listopada 2016 roku Unia Europejska nałożyła sankcje na 6 krymskich posłów wybranych do Dumy na bezprawnie zaanektowanych terytoriach Krymu i miasta Sewastopol. Unia Europejska stwierdziła, że osoby, które zostały posłami do Dumy Państwowej w wyniku wyborów na Półwyspie Krymskim, powinni zostać objęte sankcjami¹⁷³. 31 lipca 2018 roku Unia Europejska dodała do listy sankcyjnej 6 podmiotów uczestniczących w budowie mostu nad Cieśniną

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ *Ще п'ять країн ввели санкції проти Росії*, https://gazeta.ua/articles/politics/_se-pyat-krayin-vveli-sankciyi-proti-rosiyi/586881 [data dostępu 26.04.2020].

¹⁷⁰ EU strengthens sanctions against separatists in Eastern Ukraine, Brussels, 28 November 2014, <https://www.consilium.europa.eu/media/21990/145967.pdf> [data dostępu 26.04.2020].

¹⁷¹ Foreign Affairs Council, 29 January 2015, Council of the UE, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2015/01/29/> [data dostępu 26.04.2020].

¹⁷² Foreign Affairs Council, 9 February 2015, Council of the UE, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2015/02/09/> [data dostępu 27.04.2020].

¹⁷³ *Rosja: UE obejmuje sankcjami 6 krymskich posłów do Dumy Państwowej za działania naruszające integralność terytorialną Ukrainy*, Rada UE, komunikat prasowy 9.11.2016, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2016/11/09/sanctions-list-over-actions-against-ukraines-territorial-integrity/> [data dostępu 27.04.2020].

Kerczeńską¹⁷⁴. Budowa i oddanie do użytku w maju 2018 roku mostu krymskiego, łączącego Półwysep Krymski z Federacją Rosyjską stało się przyczyną zwiększenia listy sankcyjnej Unii Europejskiej. Krymski most pogorszył ukraińsko-rosyjskie relacje na Morzu Azowskim. Unia potępiała budowę bez zgody Ukrainy oraz oczekiwała, że Federacja Rosyjska zapewni wszystkim statkom możliwość swobodnego przemieszczania się przez Cieśninę Kerczeńską w stronę Morza Azowskiego i z powrotem, zgodnie z prawem międzynarodowym. Do listy sankcyjnej dodano 6 przedsiębiorstw, które uczestniczyły w budowie mostu¹⁷⁵.

Praktyka przyjmowania kolejnych restrykcji pokazała, że Unia najczęściej wybiera sankcje personalne - w postaci zamrożenia kont bankowych i zakazu wjazdu - albo embargo na broń. Unia Europejska od początku konfliktu na Ukrainie zwiększała presję, wprowadzając sankcje, ale jednocześnie próbowała skonstruować dialog z Moskwą, żeby nie doprowadzić do pogorszenia konfliktu. Zdaniem Unii Europejskiej, to było ważne do stabilizacji sytuacji na Ukrainie. Jednak wydaje się, że Bruksela przede wszystkim chciała pokazać Federacji Rosyjskiej swoją pozycję wobec konfliktu, podkreślić, że zachowanie Moskwy jest niedopuszczalne i że powinna ona szanować i przestrzegać zasad prawa międzynarodowego oraz istniejącego porządku międzynarodowego, który opiera się na Karcie Narodów Zjednoczonych. Wydaje się, że ta polityka zmusiła Rosję do liczenia się realnie z tym, że pytanie o zniesieniu sankcji może pojawić się tylko pod warunkiem pozytywnych zmian i stabilizacji sytuacji na Ukrainie. Warto dodać, że sankcje ekonomiczne pozostają jednym z głównych narzędzi wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej.

3.3 Poszukiwanie nowych partnerów dla Rosji na wschodzie i utrzymywanie relacji w Europie

Jedną z głównych konsekwencji wprowadzenia sankcji wobec Federacji Rosyjskiej było znaczące osłabienie jej kontaktów z Zachodem, a zwłaszcza z Unią Europejską. Rosyjscy politycy zaczęli szukać nowych kontaktów w obszarze azjatyckim i dalekowschodnim. Rosja miała na celu pokazać Zachodowi, że nie jest uzależniona od kontaktów z nimi. Minister spraw zagranicznych

¹⁷⁴ *Ukraina: UE dodaje do listy sankcyjnej 6 podmiotów uczestniczących w budowie mostu nad Cieśniną Kerczeńską łączącego nielegalnie zaanektowany Krym z Rosją, Rada UE, komunikat prasowy 31.07.2018, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2018/07/31/ukraine-eu-adds-six-entities-involved-in-the-construction-of-the-kerch-bridge-connecting-the-illegally-annexed-crimea-to-russia-to-sanctions-list/> [data dostępu 27.04.2020].*

¹⁷⁵ Ibidem.

Rosji, Siergiej Ławrow, powiedział, że sankcje nałożone na Federację Rosyjską przez Stany Zjednoczone i państwa Unii Europejskiej nie zmieniają jej postępowania wobec Ukrainy¹⁷⁶. Moskwa uważa, że jej postępowanie jest legalne i prawidłowe. Jednak sankcje pogorszyły stosunki Federacji Rosyjskiej z państwami zachodnimi, przez co Rosja zaczęła szukać nowych partnerów. Również podjęła próby znalezienia partnerów wśród europejskich państw, niezadowolonych z polityki unijnej. Zwłaszcza zwrot polityki zagranicznej w kierunku Azji był korzystny dla rozwoju regionów dalekowschodnich Federacji Rosyjskiej, które znajdują się w trudniejszym ekonomicznym położeniu, niż regiony położone na zachodzie.

Rosja próbowała zatem nawiązać współpracę z Chińską Republiką Ludową. Na stosunki chińsko-rosyjskie wpływ ma szereg czynników. Pierwszy to stosunek Stanów Zjednoczonych do każdego z tych państw. Oba kraje dążą do ograniczenia wpływu USA oraz zmiany sytuacji geopolitycznej. 2014 roku w dniach 20-21 maja odbyła się oficjalna wizyta prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina w Szanghaju. Podczas szczytu był podpisany przez Gazprom z CNPC długoterminowy kontrakt gazowy¹⁷⁷. Warto dodać, że kontrakt był negocjowany od dziesięciu lat. W wymiarze politycznym Rosja też odniosła sukces. Stronie rosyjskiej zależało na polepszeniu stosunków chińsko-rosyjskich po to, by wzmocnić polityczną pozycję wobec państw zachodnich. Federacja Rosyjska czekała zatem na wsparcie Chin dla swojego stanowiska w konflikcie ze Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską o Ukrainę. Szczyt w Szanghaju stanowił doskonałą okazję dla Moskwy, aby zademonstrować zachodnim państwom i własnemu społeczeństwu, że Federacja Rosyjska ma alternatywnego potężnego partnera gospodarczego i może liczyć na jego poparcie. Wszyscy zobaczyli, że Rosja nie jest izolowana. Jednak w kluczowej dla Moskwy sprawie konfliktu na Ukrainie Putin nie uzyskał pełnego i jednoznacznego poparcia ze strony Chin.

Z ekonomicznego punktu widzenia Federacja Rosyjska powoli, ale zdecydowanie przerzuca swoje zainteresowanie na Wschód. Chińska Republika Ludowa wyparła Stany Zjednoczone i Niemcy jako głównych partnerów handlowych Rosji. Chiny są jednym z głównych nabywców rosyjskiej ropy naftowej. 8 maja 2015 roku odbyła się wizyta przywódcy Chińskiej Republiki Ludowej Xi Jinpinga w Moskwie¹⁷⁸. Podczas tej wizyty podpisano około 30 umów gospodarczych, które mogłyby pogłębić współpracę gospodarczą w sytuacji, gdy stosunki

¹⁷⁶ A. Kuczyńska-Zonik, *Sankcje wobec Rosji*, „Athenaeum: Polskie Studia Politologiczne”, 2016, vol. 16, s. 11.

¹⁷⁷ W. Rodkiewicz, *Putin w Szanghaju: strategiczne partnerstwo na chińskich warunkach*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, 21.05.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-21/putin-w-szanghaju-strategiczne-partnerstwo-na-chińskich-warunkach> [data dostępu 28.04.2020].

¹⁷⁸ *Współpraca gospodarcza Rosji i Chin. Podpisano szereg umów*, https://www.wp.pl/?s=https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/wspolpraca-gospodarcza-rosji-i-chin,13,0,1789197.html&utm_source=fb&utm_medium=mny&utm_campaign=sgf [data dostępu 28.04.2020].

Federacji Rosyjskiej z państwami zachodnimi zostały zakłócone z powodu rosyjskiej roli w konflikcie na Wschodzie Ukrainy¹⁷⁹. Po tym spotkaniu okazało się, że Pekin i Moskwa mają takie same poglądy na wiele globalnych problemów. W sferze energetycznej szczyt rosyjsko-chiński nie przyniósł znaczących rezultatów. Warto też dodać, że wizyta chińskiego przywódcy była powiązana z udziałem w paradzie poświęconej 70. rocznicy zakończenia drugiej wojny światowej. Można powiedzieć, że to była demonstracja dla Zachodu, której celem było pokazanie, że Rosja nie jest izolowana i Chiny są mocnym sojusznikiem Moskwy. Z punktu widzenia Pekinu istotne było pokazanie Stanom Zjednoczonym, że Chiny nie pozwolą im narzucać własnej polityki. Chciały podważyć politykę, prowadzoną przez Stany Zjednoczone.

W 2018 roku rosyjscy przywódcy uczestniczyli w wielu spotkaniach z Chińską Republiką Ludową i innymi państwami azjatyckimi. Odbył się na przykład szczyt Rosja - ASEAN albo szczyt Wschodnioazjatycki. Podczas tego pierwszego podpisano dwie deklaracje: o współpracy: w zakresie bezpieczeństwa użytkowania technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz o podniesieniu relacji Rosja-ASEAN do poziomu strategicznego partnerstwa¹⁸⁰. Udział Federacji Rosyjskiej w spotkaniach państw azjatyckich miał na celu pokazanie zaangażowania Moskwy w sprawy azjatyckich oraz zademonstrowanie Stanom Zjednoczonym i Unii Europejskiej, że Rosja ma partnerów gospodarczych i wprowadzone sankcje nie doprowadzą do zmiany rosyjskiej postawy wobec konfliktu we wschodniej Ukrainie.

2 grudnia 2019 roku, w konsekwencji podpisania kontraktu gazowego z maja 2014 roku w Szanghaju między Gazpromem a CNPC, został otwarty gazociąg z Rosji do Chin „Siła Syberii”¹⁸¹. Otwarcie tego gazociągu było tylko pierwszym etapem podpisanego porozumienia z 2014 roku i tylko jednym z niewielu konkretnych działań zrealizowanych w ramach ogłoszonego przez Federację Rosyjską tzw. zwrotu na Wschód. „Siła Syberii” prowadzi z południa Jakucji do granicy z Chinami. Koszt budowy wyniósł około 60 mld USD¹⁸². Większość wydatków poniosła strona rosyjska. Bezspornie ten projekt przyniósł korzyści Rosji, jeżeli patrzeć na to od strony polityki zagranicznej. Moskwa nadal będzie realizowała nowe projekty we współpracy z Chinami. Oczywiście, jednym z celów tych projektów jest demonstracja wobec Zachodu swoich możliwości i związków z państwami wschodnimi. Jednak ta demonstracja może być bardzo kosztowna dla strony rosyjskiej. Tylko „Siła Syberii” to jeden z najdroższych projektów infrastrukturalnych

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ W. Rodkiewicz, *Rosyjski „zwrot na Wschód”*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, 21.11.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-11-21/rosyjski-zwrot-na-wschod> [data dostępu 29.04.2020].

¹⁸¹ S. Kardaś, *Wątpliwa Siła Syberii: uruchomienie pierwszego gazociągu z Rosji do Chin*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, nr 315, 05.12.2019, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_315.pdf [data dostępu 29.04.2020].

¹⁸² Ibidem.

realizowanych w Federacji Rosyjskiej. Po otwarciu gazociągu Chiny staną się drugim co do wielkości rynkiem rosyjskiego gazu, tuż za Niemcami. Warto zauważyć, że udział państw azjatyckich, a zwłaszcza Chin, w handlu zagranicznym Rosji istotnie wzrósł od 2013 roku, podczas gdy udział Unii Europejskiej spadł¹⁸³. Coraz więcej Chińczyków przyjeżdża do Rosji. Dynamika rosyjsko-chińskich procesów migracyjnych wskazuje na gwałtowny wzrost kontaktów i otwarcie granicy po 2010 roku. Federacja Rosyjska dąży do intensyfikacji stosunków w Azji, co pozwoliłoby jej zwiększyć sprzedaż surowców naturalnych oraz odgrywać większą rolę w utrzymaniu bezpieczeństwa w regionie.

Podsumowując relacje z Chińską Republiką Ludową, należy odnotować tendencję wzrastającej koordynacji gospodarczej i handlowej, zacieśniania współpracy przy dużych wspólnych projektach. Również zacieśnienia relacji w dziedzinie finansów, rolnictwa, energii, technologii, inwestycji, łączności i lotnictwa. Możemy też obserwować wzmocnienie strategicznej komunikacji oraz dalsze wzajemne wsparcie w kwestiach dotyczących interesów obu państw. Zasadniczą rolę w rozwijaniu stosunków dwustronnych pełni Federacja Rosyjska. Aktywność dyplomatyczna i współpraca z Chinami pomogłaby Rosji wyjść z izolacji politycznej, w jakiej znalazła się po wprowadzeniu sankcji.

Aktywność zagraniczna rosyjskiego prezydenta przed i po wprowadzeniu sankcji przez Unię Europejską bardzo się różni. Zaznaczyć można niską liczbę spotkań Putina z przedstawicielami państw europejskich. Natomiast liczba spotkań z państwami Azji Południowo-Wschodniej oraz w państwach byłego ZSRR utrzymuje się na wysokim poziomie¹⁸⁴. Federacja Rosyjska również brała udział w wielu spotkaniach wielostronnych, takich jak ASEM (Asia-Europe Meeting) oraz Eurazjatycka Ekonomiczna Rada Najwyższa czy WNP. Putin chętnie odwiedzał państwa w Azji Centralnej, co świadczyło o tym, że utrzymanie silnych więzi i zależności w regionie od lat pozostaje jednym z priorytetów polityki Federacji Rosyjskiej w obszarze obok siebie, a krytyka i sankcje państw zachodnich nie ma wpływu na relacje tych państw z Rosją. I również pokazywało to, że nałożone na Moskwę ograniczenia przyczyniły się do intensyfikacji spotkań na najwyższym poziomie oraz zacieśnienia kontaktów gospodarczych.

Także zawsze trzeba pamiętać o państwach europejskich, które mimo nałożonych na Federację Rosyjską sankcji, próbowały utrzymywać stosunki gospodarcze z Moskwą na dobrym poziomie. Wśród takich państw można wymienić Węgry, Słowację i Czechy. Dla tych państw ważniejsze były korzyści ekonomiczne wynikające ze współpracy z Federacją Rosyjską niż utrzymanie solidarności i jedności w ramach porozumień regionalnych. W wyniku wprowadzenia

¹⁸³ *Итоги внешней торговли с основными странами*, <http://customs.gov.ru/folder/511> [data dostępu 29.04.2020].

¹⁸⁴ W. Rodkiewicz, op. cit.

sankcji ze strony Unii Europejskiej problemy dotknęły nie tylko Rosję, ale również też państwa z Unii mocno współpracujące z Federacją Rosyjską. Zdaniem wyżej wymienionych państw, sankcje nie polepszali sytuacji na Ukrainie, a odwrotnie - szkodzili gospodarkom narodowym. Jednak trzeba podkreślić, że po inwazji rosyjskiej w 2022 roku opinia tych państw zmieniła się. Z krytyczną reakcją państw Unii Europejskiej spotkały się Węgry z powodu zacieśnienia współpracy energetycznej z Moskwą i politycznego zbliżenia obu państw. Chociaż Węgry cały czas mówiły, że współpraca energetyczna nie ma charakteru politycznego i nie jest prowadzona wbrew zachodnioeuropejskiemu konsensusowi, sprzeciwiającemu się polityce Federacji Rosyjskiej na Wschodzie Ukrainy, trudno nie łączyć jej z ukraińskim kontekstem. Tym bardziej, że premier Węgier, Viktor Orban, jest postrzegany jako sojusznik i przyjaciel Władimira Putina. Występował przeciw sankcjom wprowadzonym przez Stany Zjednoczone i Unię Europejską. Jednocześnie Orban cały czas przedłuża sankcje, wprowadzone Unią. W końcu stycznia 2019 roku w odpowiedzi do żądań Stanów Zjednoczonych, by zerwać współpracę z Rosją, Viktor Orban powiedział, że Węgry dążą do zajęcia neutralnego stanowiska dlatego, że państwu temu jest wygodniej robić interesy z Federacją Rosyjską¹⁸⁵. Proponował nawet autonomię dla ukraińskich Węgrów w ramach federalizacji Ukrainy. Z kolei dla Moskwy ta współpraca miała charakter strategiczny, ponieważ Rosja ze swojej strony poszukiwała nowych partnerów i rynków zewnętrznych, a jej celem było zawieranie dwustronnych umów, mających obniżyć spójność polityki i efektywność dialogu państw zachodnioeuropejskich.

Federacja Rosyjska również próbowała znaleźć partnerów w sferze militarnej. Przykładem porozumienia dwustronnego w tej materii była podjęta próba Rosji utworzenia baz wojskowych na Cyprze¹⁸⁶. Tym samym Moskwa chciała kontrolować chociażby małą część Morza Śródziemnego. Jediną na ten czas bazą wojskową Federacji Rosyjskiej na Morzu Śródziemnym była nieduża baza w Syrii. Moskwa chciała wzmocnić swoją obecność na Morzu Śródziemnym. Także można podkreślić, że na Cyprze znajdują się dwie bazy wojskowe Wielkiej Brytanii. W końcu jednak nie udało się podpisać porozumienia.

¹⁸⁵ *Премьер Венгрии отказался проводить жесткую линию в отношении России*, <https://www.interfax.ru/world/647967> [data dostępu 30.04.2020].

¹⁸⁶ К. Волков, *Кипр отдаст военные базы России в обмен на помощь*, <https://rg.ru/2015/02/09/kipr-site.html> [data dostępu 30.04.2020].

Zakończenie

Podsumowując rozważania zawarte w pracy można mówić o zmieniającej się polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Biorąc pod uwagę okres przed drugim etapem agresji rosyjskiej w 2022 roku społeczeństwa zachodnie publicznie oskarżyli Rosję o agresywne działania na terenie wschodniej Ukrainy i Krymu, jednak wiele państw unijnych mimo tego uznawało Rosję za jednego ze swoich najważniejszych partnerów. Państwa europejskie nie były wystarczająco zmotywowane, by zaostrzyć sankcje przeciwko Federacji Rosyjskiej. Obawiali się o odwetowe działania, wymierzone w ich gospodarki narodowe. Sankcje finansowe Unii Europejskiej pogorszyły sytuację ekonomiczną Rosji, osłabiły możliwości pozyskiwania kapitału zagranicznego przez rosyjskie firmy. Także zmniejszył się napływ inwestycji z zagranicy. Władze rosyjskie próbowały złagodzić skutki sankcji podejmując działania antykryzysowe. Poza tym Federacja Rosyjska zaczęła ukierunkować swoją politykę bardziej w stronę wschodnią, zwłaszcza w kierunku Chin i obszaru dalekowschodniego. Przed 2022 rokiem Ukraina była państwem, do którego Unia czuła sympatię, ale nie była gotowa do przyjęcia roli strategicznego partnera. Mimo deklarowanego i rzeczywistego wsparcia dla strony ukraińskiej oraz przedłużania sankcji wobec Federacji Rosyjskiej, Unia Europejska nie wyrażała chęci odnośnie do włączenia Ukrainy w swoje grono (sytuacja nieco zmieniła się po inwazji rosyjskiej w lutym 2022 roku). Dlatego można powiedzieć, że plan i działania pierwszego etapu agresji rosyjskiej Rosji opłaciły się temu państwu.

Działania Rosji na terytorium ukraińskim w latach 2013-2020 bez wątpienia negatywnie wpłynęły na relacji Rosji i Unii Europejskiej. Z pewnością Ukraina była główną przyczyną kryzysu rosyjsko-unijnego. Jeżeli nie byłoby tej sytuacji, która wydarzyła się na Ukrainie w 2014 roku, stosunki Federacji Rosyjskiej i Unii Europejskiej dalej by rozwijały się. Jednak Moskwa wybrała inny kierunek polityki, ważnym elementem której jest pozostawienie państw z obszaru WNP pod swoim dominującym wpływem. Agresja rosyjska pokazała Brukseli prawdziwe cele i priorytety Rosji. Można uznać, że do drugiego etapu agresji w 2022 roku Rosja zdołała sobie poradzić, mimo napiętych stosunków z Europą. Po inwazji rosyjskiej w 2022 roku już prawie nikt nie ma wątpliwości, że sytuacja już nie będzie tak stabilna, jak była przed 2022 rokiem i ze strony Unii Europejskiej będą bardziej radykalne i śmiałe kroki ukierunkowane na pogorszenie sytuacji ekonomicznej w Rosji. Do 2020 roku relacje rosyjsko-unijne nie zmieniały się od początku rosyjskiej inwazji w 2014 roku. Co pół roku Unia Europejska przedłużała sankcje albo

wprowadzała nowe. Moim zdaniem, Federacja Rosyjska w latach 2013-2020 z pewnością radziła sobie na arenie międzynarodowej dobrze, zwłaszcza dzięki swoim partnerom z Azji i Europy oraz zasobom surowcowym, które okazały się bardzo ważne dla rozwijanej przez partnerów koncepcji bezpieczeństwa energetycznego.

Bibliografia

Dokumenty, raporty:

1. Agreement on partnership and cooperation, establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, on the other part, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21997A1128\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21997A1128(01)).
2. Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine, Kyiv, 21 February 2014, <http://www.msz.gov.pl/resource/1c430b04-742e-4e3f-83be-a675d3ba2d7d:JCR>.
3. Background: Six-point peace plan for the Georgia-Russia conflict, <https://reliefweb.int/report/georgia/background-six-point-peace-plan-georgia-russia-conflict>.
4. Common Strategy of the European Union on Russia, European Council, Cologne, 3 and 4 June 1999, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38943c06-7e5d-4ca3-acc3-c5154bd9c04e/language-en>.
5. Comprehensive Assistance Package for Ukraine, July 2016, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukraine-en.pdf.
6. Council Decision 2014/265/CFSP of 12 May 2014 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014D0265>.
7. Council Decision 2014/455/CFSP of 11 July 2014 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0455>.
8. Council Decision 2014/499/CFSP of 25 July 2014 amending decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A32014D0499>.
9. Council Decision 2014/658/CFSP of 8 September 2014 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0658>.
10. Council Joint Action of 17 December 1999 establishing a European Union Cooperation Programme for Non-proliferation and Disarmament in the Russian Federation, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31999E0878>.

11. Decyzja Rady 2014/512/WPZiB z dnia 31 lipca 2014 r. dotycząca środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A02014D0512-20160702>.
12. Deklaracja końcowa szczytu NATO w Warszawie, Wydana przez Szefów Państw i Rządów uczestniczących w posiedzeniu Rady Północnoatlantyckiej w Warszawie w dniach 8 i 9 lipca 2016 r., https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/37-40_KBN_Deklaracja_szczytu.pdf.
13. EU - Russia Joint Statement, <https://www.bits.de/EURA/Helsinki.html>.
14. EU/Russia Summit Joint Declaration, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_00_1239.
15. EU/Russia summit, Rome, 6 November 2003, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_03_1496.
16. EU-Russia summit, St.-Petersburg, 31 May 2003, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/75969.pdf.
17. EU strengthens sanctions against separatists in Eastern Ukraine, Brussels, 28 November 2014, <https://www.consilium.europa.eu/media/21990/145967.pdf>.
18. JIT presentation of first results of the MH17 criminal investigation (28-09-2016), <https://www.prosecutionservice.nl/topics/mh17-plane-crash/criminal-investigation-jit-mh17/jit-presentation-first-results-mh17-criminal-investigation-28-9-2016>.
19. Joint Statement on Ukraine of the Weimar Triangle Foreign Ministers Frank-Walter Steinmeier (Germany), Laurent Fabius (France), and Radosław Sikorski (Poland) on 31 March 2014 at Weimar, Germany, <https://www.msz.gov.pl/resource/a3d59d07-5090-445e-8ad0-8d62bd51fc75:JCR>.
20. Oświadczenie przewodniczącego Rady Unii Europejskiej Hermana Van Rompuy'a i przewodniczącego Komisji Europejskiej wydane w imieniu Unii Europejskiej dotyczące przyjętych dodatkowych środków ograniczających przeciwko Rosji, Bruksela, 29 lipca 2014 r., <https://www.consilium.europa.eu/media/22005/144194.pdf>.
21. Oświadczenie szefów państw lub rządów w sprawie Ukrainy, Bruksela, 6 marca 2014 r., <https://www.consilium.europa.eu/media/29275/141391.pdf>.
22. Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Strasbourg: Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2014.
23. Report mh17 crash, <https://wikispooks.com/w/images/9/90/Report-mh17-crash-en.pdf>.
24. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie wyników szczytu UE-Rosja, który odbył się w Rostowie nad Donem w dniu 31 maja i 1 czerwca 2010 r., <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=->

- %2F%2FEP%2F%2FTEXT%20MOTION%20B7-2010-0296%200%20DOC%20XML%20V0%2F%2FPL.
25. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 kwietnia 2014 r. w sprawie nacisków Rosji na kraje Partnerstwa Wschodniego, a w szczególności destabilizacji wschodniej Ukrainy (2014/2699(RSP)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52014IP0457>.
 26. Russia - European Union - Summit (Moscow, 17 May 2001) Joint Statement, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_01_189.
 27. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Federacji Rosyjskiej o zasadach małego ruchu granicznego, <http://eurobalt.org.pl/media/pliki/2.pdf>.
 28. Update investigation JIT MH17 - press meeting (24-5-2018), <https://www.prosecutionservice.nl/topics/mh17-plane-crash/criminal-investigation-jit-mh17/speakers-text-jit-mh17-press-meeting-24-5-2018>.
 29. Warsaw Summit Communiqué, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm.
 30. Федеральный закон: О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d4cb13cb6fed5b3081.pdf>.
 31. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf>.
 32. Совместная политическая Декларация о партнерстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Европейским Союзом <http://docs.cntd.ru/document/1900789>.
 33. Стратегия развития отношений Российской Федерации с Европейским Союзом на среднесрочную перспективу (2000-2010 гг.), <http://docs.cntd.ru/document/901773061>.
 34. Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України", <https://data.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text>.
 35. Закон України про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

Inne źródła:

1. Announcement of Expanded Treasury Sanctions within the Russian Financial Services, Energy and Defense or Related Materiel Sectors, U.S. Department of the Treasury, Press Releases, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2629.aspx>.
2. Declaration by the High Representative on behalf of the UE on the occasion of the 5th anniversary of the downing of Malaysia Airlines Flight MH17 (17 July 2019), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/16/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-the-occasion-of-the-5th-anniversary-of-the-downing-of-malaysia-airlines-flight-mh17-17-july-2019/>.
3. European Council, 20-21 March 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2014/03/20-21/>.
4. Foreign Affairs Council, 3 March 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/03/>.
5. Foreign Affairs Council, 9 February 2015, Council of the UE, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2015/02/09/>.
6. Foreign Affairs Council, 14-15 April 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/04/14-15/>.
7. Foreign Affairs Council, 17 March 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/17/>.
8. Foreign Affairs Council, 22 July 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/07/22/>.
9. Foreign Affairs Council, 23 June 2014, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/06/23/>.
10. Foreign Affairs Council, 29 January 2015, Council of the UE, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2015/01/29/>.
11. G7 Foreign Ministers' Statement on Ukraine, New York, 25 September 2014, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/140925-g7-erklaerung-ukraine/265594>.
12. Joint Communiqué of the Weimar Triangle Foreign Ministers Frank-Walter Steinmeier (Germany), Laurent Fabius (France), and Grzegorz Schetyna (Poland) in Wrocław, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/150403-weimarerdreieck/270620>.
13. Partnerstwo Wschodnie, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/>.
14. Remarks by President Obama at the University of Queensland, The White House Office of the Press Secretary, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/11/15/remarks-president-obama-university-queensland>.

15. Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly>.
16. *Rosja: UE obejmuje sankcjami 6 krymskich posłów do Dumy Państwowej za działania naruszające integralność terytorialną Ukrainy*, Rada UE, komunikat prasowy 9.11.2016, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2016/11/09/sanctions-list-over-actions-against-ukraines-territorial-integrity/>.
17. S. Hradecky, Crash: Malaysia B772 near Donetsk on Jul 17th 2014, aircraft was shot down from separatist controlled ground, 17.07.2014, <http://avherald.com/h?article=47770f9d&opt=0>.
18. Siły sojusznicze w Polsce, Ministerstwo Obrony Narodowej, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/sily-sojusznicze-w-polsce>.
19. Szczyt G-20 w Brisbane, 15–16 listopada 2014, <https://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/international-summit/2014/11/15-16/>.
20. The EU Monitoring Mission in Georgia, https://www.eumm.eu/en/about_eumm.
21. The Joint Statement of the Visegrad Group Foreign Ministers on Ukraine, Ministry of Foreign and European Affairs of the Slovak Republic, <http://www.visegradgroup.eu/calendar/2014/the-joint-statement-of>.
22. *Ukraina: UE dodaje do listy sankcyjnej 6 podmiotów uczestniczących w budowie mostu nad Cieśniną Kerczeńską łączącego nielegalnie zaanektowany Krym z Rosją*, Rada UE, komunikat prasowy 31.07.2018, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2018/07/31/ukraine-eu-adds-six-entities-involved-in-the-construction-of-the-kerch-bridge-connecting-the-illegally-annexed-crimea-to-russia-to-sanctions-list/>.
23. Unijne sankcje w odpowiedzi na kryzys na Ukrainie, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/ukraine-crisis/>.
24. Итоги внешней торговли с основными странами, <http://customs.gov.ru/folder/511>.
25. Обнародование результатов общекрымского референдума, состоявшегося в Автономной Республике Крым 16 марта 2014 года, <https://www.rada.crimea.ua/referendum/resultaty>.

Druki zwarte:

1. N. Adamczyk, *Układ o Partnerstwie i Współpracy UE i Rosji w kontekście Transatlantyckiego partnerstwa w handlu i inwestycjach*, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/23059/ADAMCZYK_Uklad_o_partnerstwie_i_wspolpracy_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
2. S. Bieleń, K. Chudoliej, *Stosunki Rosji z Unią Europejską*, wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
3. K. Gołaś, “*Relacje Rosja - UE*”, *Europa, Geopolityka, Rosja i przestrzeń postsowiecka*, 12.05.2014.

4. D. Jankowski, *Strategiczne partnerstwo Unii Europejskiej i Rosji w polityce bezpieczeństwa: szanse, przeszkody i stan obecny*, Bezpieczeństwo nr 21, I - 2012.
5. A. Kuczyńska-Zonik, *Sankcje wobec Rosji*, (w:) „*Athenaeum: Polskie Studia Politologiczne*”, vol. 50/2016.
6. M. Menkiszak: *Rosja wobec Unii Europejskiej: kryzys „strategicznego partnerstwa”*, „Prace OSW”, Warszawa 2006.
7. P. Pięta, *Stosunki Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską po 2013 roku. Chwilowa stagnacja czy permanentny kryzys?*, „Political Dialogues” 2017, nr 22.
8. O. Podvorna, *Wspólnota zachodnia wobec rozwiązywania konfliktu na Ukrainie, Wschód Europy*, s. 194, <https://journals.umcs.pl/we/article/download/3670/2698>.
9. W. Stankiewicz, *Stosunki partnerskie Unii Europejskiej i Rosji*, „*Rocznik Integracji Europejskiej*”, wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2008.
10. T. Wójtowicz, *Konflikt zbrojny na Ukrainie jako przykład wojny hybrydowej*, https://www.researchgate.net/publication/323294781_Konflikt_zbrojny_na_Ukrainie_jak_o_przyklad_wojny_hybrydowej.

Artykuły naukowe:

1. J. Gotkowska, „*Niemiecko-rosyjskie Partnerstwo dla modernizacji - poniżej dużych oczekiwań RFN i Rosji*”, „BEST”, nr 25 (143), Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2010, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-07-21/niemiecko-rosyjskie-partnerstwo-dla-modernizacji-ponizej-duzych>.
2. S. Kardaś, *Wątpliwa Siła Syberii: uruchomienie pierwszego gazociągu z Rosji do Chin*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, nr 315, 05.12.2019, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_315.pdf.
3. W. Konończuk, A. Wierzbowska-Miazga, „*(Nie)porozumienie genewskie w sprawie Ukrainy*”, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, Warszawa 24.04.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-04-24/nie-porozumienie-genewskie-w-sprawie-ukrainy>.
4. W. Konończuk, S. Kardaś, A. Łoskot-Strachota, *Sukces? Porozumienie gazowe Rosja-Ukraina-UE*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-11-05/sukces-porozumienie-gazowe-rosja-ukraina-ue>.
5. W. Konończuk, *Władza i opozycja na Ukrainie wciąż daleko od porozumienia*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, 18.12.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-12-18/wladza-i-opozycja-na-ukrainie-wciaz-daleko-od-porozumienia>.
6. W. Rodkiewicz, *Putin w Szanghaju: strategiczne partnerstwo na chińskich warunkach*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, 21.05.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-21/putin-w-szanghaju-strategiczne-partnerstwo-na-chińskich-warunkach>.

7. W. Rodkiewicz, *Rosyjski "zwrot na Wschód"*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, 21.11.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-11-21/rosyjski-zwrot-na-wschod>.
8. I. Wiśniewska, *"Rosja członkiem WTO"*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, Warszawa 2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-07-25/rosja-czlonkiem-wto>.

Źródła internetowe:

1. *Ambasador Ukrainy: Dymisja Azarowa sukcesem ukraińskiego narodu*, 28.01.2014, <https://poland.mfa.gov.ua/news/1929-ambasador-ukrainy-dymisya-azarowa-sukcesem-narodu-ukraiskiego>.
2. *BfV-Newsletter Nr. 1/2016 Thema 3, Nachrichtendienstlich gesteuerte Elektronische Angriffe aus Russland*, <https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/newsletter/newsletter-archiv/bfv-newsletter-archiv/bfv-newsletter-2016-1/bfv-newsletter-2016-01-03>.
3. G. Kuczyński, *Rosjanie hasają po Bałtyku. Zdemontują północną flankę NATO?*, <https://tvn24.pl/swiat/rosjanie-hasaja-po-baltyku-zdemontuja-polnocna-flanke-nato-ra483907>.
4. J. Scott, I. Arkhipov, *Harper Uses Handshake to Tell Putin to "Get Out of Ukraine"*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-11-15/harper-uses-handshake-to-tell-putin-he-must-get-out-of-ukraine->.
5. K. Berenda, M. Zaborowska, *Tusk: Polska gotowa finansowo wesprzeć Ukrainę*, <https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-ukraina/fakty/news-tusk-polska-gotowa-finansowo-wesprzec-ukraine,nId,1111415>.
6. *Majdan spowity dymem i luną pożarów. Czekają na kolejny atak milicji*, <https://tvn24.pl/swiat/majdan-spowity-dymem-i-luna-pozarow-czekaja-na-kolejny-atak-milicji-ra399496-3350348>.
7. *Malaysia Airlines plane MH17 'shot down' on Ukraine-Russia border*, <https://www.news.com.au/travel/travel-updates/incidents/malaysia-airlines-plane-mh17-shot-down-on-ukrainerussia-border/news-story/d1f0c1a07c6764cf59df8cf67f6e1628>.
8. *Merkel flags review of Russia energy partnership*, <https://www.dw.com/en/merkel-flags-review-of-russia-energy-partnership/a-17964178>.
9. *Miedwiediew: Partnerstwo Wschodnie nie może być partnerstwem przeciwko Rosji*, 22.05.2009, <https://www.wprost.pl/162037/miedwiediew-partnerstwo-wschodnie-nie-moze-byc-partnerstwem-przeciwko-rosji.html>.
10. *Nederland en Australië spraken met Rusland over aansprakelijkheid MH17*, <https://nos.nl/artikel/2277752-nederland-en-australie-spraken-met-rusland-over-aansprakelijkheid-mh17.html>.
11. *"Niezawisimaja Gazieta": podwyższono gotowość Floty Czarnomorskiej*, <https://wiadomosci.wp.pl/niezawisimaja-gazieta-podwyzszono-gotowosc-floty-czarnomorskiej-6078982409450113a>.

12. *OBWE: w Mińsku rozmawiano o rozejmie i kontroli granicy*, <https://tvn24.pl/swiat/obwe-w-minsku-rozmawiano-o-rozejmie-i-kontroli-granicy-ra464450-3411321>.
13. *Oleksandr Turczynow za dialogiem z Rosją, za integracją europejską Ukrainy*, 23.02.2014, <https://wiadomosci.wp.pl/oleksandr-turczynow-za-dialogiem-z-rosja-za-integracja-europejska-ukrainy-6031324662252161a>.
14. *One of the largest international military exercises in Lithuania - Iron Sword 2014 - has ended*, <https://nato.mfa.lt/nato/en/news/one-of-the-largest-international-military-exercises-in-lithuania-iron-sword-2014-has-ended>.
15. P. Pogorzelski, *Jaceniuk: mamy dla Rosji ciekawe propozycje*, <https://fakty.interia.pl/raporty/raport-zamieszki-na-ukrainie/aktualnosci/news-jaceniuk-mamy-dla-rosji-ciekawe-propozycje,nId,1402756>.
16. *Prawie tysiąc osób uciekło z okupowanego przez Rosję Krymu*, <https://wiadomosci.wp.pl/prawie-tysiac-osob-ucieklo-z-okupowanego-przez-rosje-krymu-6031306641392257a>.
17. *Putin rozmawiał z Obamą. Oskarżenia o rosyjską ingerencję na Ukrainie uważa za "bezpodstawne"*, <https://tvn24.pl/swiat/putin-rozmawial-z-obama-oskarzenia-o-rosyjska-ingerencje-na-ukrainie-uwaza-za-bezpodstawne-ra418244-3358128>.
18. *Rosyjski minister grozi Ukrainie podwyżką cel. Jeśli podpisze umowę z Unią*, <https://tvn24.pl/biznes/najnowsze/rosyjski-minister-grozi-ukrainie-podwyzka-cel-jesli-podpisze-umowe-z-unia-ra401571-4439162>.
19. *Separatyści ogłosili powstanie "Ługańskiej Republiki Ludowej"*, <https://tvn24.pl/swiat/separatysci-oglosili-powstanie-luganskiej-republiki-ludowej-ra422619-3358757>.
20. *Separatyści tworzą władzę. Ich szef chce "wielkiego słowiańskiego państwa"*, <https://tvn24.pl/swiat/separatysci-tworza-wladze-ich-szef-chce-wielkiego-slowianskiego-panstwa-ra429975-3361318>.
21. *Separatyści z Kramatorska w rękach sił ukraińskich*, <https://tvn24.pl/separatysci-z-kramatorska-w-rekach-sil-ukrainskich,418587,s.html?h=17b7>.
22. *Spotkanie w cztery oczy Putina i Poroszenki. "Rozmowy skomplikowane i bardzo twarde"*, <https://tvn24.pl/swiat/spotkanie-w-cztery-oczy-putina-i-poroszenki-rozmowy-skomplikowane-i-bardzo-twarde-ra462168-3409922>.
23. *Three pro-Russia rebel leaders at the centre of suspicions over downed MH17*, <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/20/three-pro-russia-rebel-leaders-suspects-over-downed-mh17>.
24. T. Szeląg, *Na Krymie wywieszono rosyjską flagę*, <http://archive.is/20140226132030/http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/na-krymie-wywieszono-rosyjska-flage/62f90>.

25. *Ukraińskie wojska postawione w stan gotowości bojowej*,
<https://tvn24.pl/swiat/ukrainskie-wojska-postawione-w-stan-gotowosci-bojowej-ra403293-3352613>.
26. *USA gotowe do poszerzenia sankcji. Biden oczekuje “wycofania sił”*,
<https://tvn24.pl/usa-gotowe-do-poszerzenia-sankcji-biden-oczekuje-wycofania-sil,400182,s.html?h=1c2d>.
27. *W Doniecku jednostki specjalne odbijają siedzibę SBU. W Mikołajowie szturm*,
<https://tvn24.pl/swiat/w-doniecku-jednostki-specjalne-odbijaja-siedzibe-sbu-w-mikolajowie-szturm-ra415890-3356655>.
28. *"Wracajcie do Rosji!", "Putin ch**". Separatyści cudem uniknęli samosądu*,
<https://tvn24.pl/swiat/wracajcie-do-rosji-putin-chseparatysci-cudem-unikneli-samosadu-ra418047-3357966>.
29. *Współpraca gospodarcza Rosji i Chin. Podpisano szereg umów*,
https://www.wp.pl/?s=https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/wspolprac-a-gospodarcza-rosji-i-chin,13,0,1789197.html&utm_source=fb&utm_medium=mny&utm_campaign=sgf.
30. *В Брюсселі відбулося екстрене засідання Комісії Україна-НАТО на рівні постійних представників у зв'язку з військовою агресією Росії проти України*,
<https://nato.mfa.gov.ua/news/27242-v-bryusseli-vidbulosya-terminove-zasidannya-komisiji-ukrajina-nato-na-rivni-postijnih-predstavnikiv-u-zvjazku-z-vijsykovoju-agresiju-rosiji-proti-ukrajini>.
31. В. Дергачев, Н. Галимова, С. Подосенов, *Уважаем, но не признаем*,
https://m.gazeta.ru/politics/2014/11/05_a_6290025.shtml.
32. *Віктор Янукович далі вважає себе президентом*,
https://www.bbc.com/ukrainian/mobile/politics/2014/02/140228_yanukovych_presser_m.shtml.
33. В. Сааков, *Слідство підтвердило, що МН17 було збито з “Бука” російської армії*,
<https://www.dw.com/uk/слідство-підтвердило-що-мн17-було-збито-з-бука-російської-армії/a-43909837?maca=ukr-Facebook-dw>.
34. *Донецькі сепаратисти попросились до Росії*,
<https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/12/7025131/>.
35. Ю. Дощатов, А. Дехтяренко, *Прокуратура Нидерландов: рано утверждать, что Boeing был сбит зенитной ракетой*, <https://apostrophe.ua/article/world/europe/2015-03-05/prokuratura-gollandii-rano-utverjdat-chto-boeing-byil-sbit-zenitnoy-raketoy/1353>.
36. *Какие статьи Конституции нарушили депутаты ВР и Янукович, одоблив новые законы, Интерфакс-Украина*, <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kakie-stati-konstitucii-narushili-deputaty-vr-i-janukovich-odobr-224503/>.
37. *Катастрофа МН17: слідчі назвали імена чотирьох підозрюваних*,
<https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/06/19/7097509/>.

38. *Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с пятой годовщиной авиакатастрофы рейса MH17*,
https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3728225.
39. К. Волков, *Кипр отдаст военные базы России в обмен на помощь*,
<https://rg.ru/2015/02/09/kipr-site.html>.
40. *На Евромайдане в Киеве не просто националисты стоят, а откровенные нацисты: мнения*, 23.01.2014, <https://iarex.ru/interviews/44745.html>.
41. *Премьер Венгрии отказался проводить жесткую линию в отношении России*,
<https://www.interfax.ru/world/647967>.
42. *Путина холодно встретили в Австралии*,
<https://www.minprom.ua/news/169661.html>.
43. *Російські ЗМІ і терористи в унісон заявили про збитий літак ВПС України*,
<https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/17/7032194/>.
44. *Росія заблокувала резолюцію ООН по трибуналу щодо Боїнга*,
https://web.archive.org/web/20151012235835/http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1869807-rosiya_zablokuvala_rezolyutsiyu_oon_po_tribunalu_shchodo_boinga_2079873.html.
45. *Саммит G20 в Австралии завершился без Путина*,
https://www.bbc.com/russian/russia/2014/11/141115_g20_putin_leaves_early_ukraine?ocid=socialflow_facebook.
46. *Силовики “утилізують” Євромайдан заради новорічної ялинки і ковзанки*,
https://ipress.ua/news/yevromaydan_pryberut_zarady_novorichnoi_yalynky_i_katka_33764.html.
47. *Ще н'ять країн ввели санкції проти Росії*, https://gazeta.ua/articles/politics/_se-pyat-krayin-vveli-sankciyi-proti-rosiyi/586881.
48. *Угруповання «ДНР» хвалилося, що збило літак, але потім передумало*,
<https://www.radiosvoboda.org/a/25461038.html>.
49. *Звіт щодо катастрофи MH17: літак був уражений ззовні*,
https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140909_mh17_crash_dutch_report_zsh.
50. *173. Brygada skończyła przenosiny na wschód. 150 Amerykanów w Estonii*,
<https://tvn24.pl/swiat/173-brygada-skonczyła-przenosiny-na-wschod-150-amerykanow-w-estonii-ra422922-3358951>.